Айзек Азімов

Фах

Джордж Плейтен не міг приховати суму в голосі:

— Завтра перше травня. Олімпіада!

Джордж перевернувся на живіт і через спинку ліжка пильно глянув на товариша по кімнаті. Невже він не відчуває те саме? Невже думка про Олімпіаду не викликає у нього ніяких емоцій?

Джордж мав худорляве обличчя, його риси ще більше загострилися майже за півтора року, проведених у Інтернаті. І сам він був худорлявий, та в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь, а розпачливістю, з якою він уп’явся в ковдру, Джордж нагадував зацькованого звіра.

Товариш по кімнаті на мить залишив книгу і відрегулював яскравість світної стіни. Його звали Хейлі Омейні, він був нігерієць. Здавалося, його темно-брунатна шкіра й масивні риси обличчя створені для того, щоб виражати тільки спокій; згадка про Олімпіаду його не схвилювала.

— Я знаю, Джордже, — озвався він.

Джордж багато чим був зобов’язаний терпінню й доброті Хейлі, деколи він потребував їх, та навіть доброта й терпіння можуть стати кісткою в горлі. Хіба можна зараз сидіти, наче той ідол, вирізьблений з якогось темного дерева?

Джордж подумав, чи не стане він сам таким через десять років життя отут, і з обуренням відкинув цю думку.

— Здається, ти забув, що означає травень!

— Я добре пам’ятаю, що означає цей місяць, — відповів Хейлі. — Нічого не означає! То ти забув, а не я. Травень нічого не означає для тебе, Джорджа Плейтена… І для мене, Хейлі Омейні, — неголосно додав він.

— Тепер на Землю по нових спеціалістів злітаються космічні кораблі. До червня тисячі й тисячі їх із мільйонами чоловіків та жінок відлетять до інших світів — і все це нічого не важить? — запитав Джордж.

— Нічогісінько. Що ти від мене хочеш?

Беззвучно ворушачи губами, Омейні почав водити пальцем по рядках книжки: певно, йому трапилося важке місце.

Джордж мовчки стежив за ним. "До біса! — подумав він. — Закричи, заверещи! Хоча б на це ти здатний? Вдар мене, ну зроби що-небудь!"

Тільки б не лишатися на самоті зі своїм гнівом! Тільки б із кимось поділитися обуренням, вихлюпнути його, не відчувати самотності цього вмирання повільною смертю!

У ті перші тижні, коли навколишнє вбачалося йому тісною оболонкою, зітканою з якогось тьмяного світла та невиразних звуків, — тоді було краще. А потім з’явився Омейні, і товариство нігерійця повернуло його до життя, яке не варте було того.

Омейні! Він старий! Йому вже не менш як тридцять. "Невже я буду таким у тридцять? — подумав Джордж. — Невже стану таким через якихось дванадцять років?"

І від того що злякався неминучості, він закричав на Омейні:

— Кинь читати оту ідіотську книжку!

Омейні перегорнув сторінку, прочитав ще кілька слів і підвів голову з шапкою жорсткого волосся.

— Що?

— Яка користь від того читання?

Джордж рішуче наблизився до Омейні, презирливо хмикнув і зі словами "знову електроніка" вибив книжку з рук нігерійця.

Омейні неквапливо підвівся і підняв книгу. Без будь-якого роздратування він розгладив сторінку.

— Вважай, що я задовольняю свою цікавість, — сказав Хейлі. — Щось зрозумію сьогодні, а завтра, може, зрозумію трохи більше. Неабияка, та перемога.

— Перемога. Яка там перемога? Невже це все, що тобі потрібно від життя? До шістдесяти п’яти років набути чверть тих знань, що має дипломований інженер-електронник.

— А може, й до тридцяти п’яти.

— І кому ж ти будеш потрібен? Хто тебе візьме? Куди ти підеш?

— Нікому. Ніхто. Нікуди. Я залишуся тут і читатиму інші книжки.

— І цього тобі досить? Говори! Ти затяг мене на заняття. Ти примусив мене читати і заучувати. Навіщо? Це мене аж ніяк не влаштовує.

— А що гарного у тому, що ти відмовляєшся від задоволення?

— Я вирішив покінчити з цим фарсом. Я зроблю те, що збирався зробити з самого початку, ще до того, як ти приспав мене. Я примушу їх… примушу…

Омейні відклав книжку, а коли Джордж на півслові замовк, запитав:

— Примусиш?

— Примушу виправити несправедливість. Тут змова. Я доберуся до того Антонеллі й змушу його зізнатися, що він… він…

Омейні похитав головою.

— Кожний, хто потрапляє сюди, твердить, що сталася помилка. Я думав — той період у тебе минув.

— Не називай це періодом, — розлютився Джордж, — у моєму випадку справді припустилися помилки. Я ж казав тобі…

— Згоден, казав, але в глибині душі ти чудово розумієш, що ніякої помилки не сталося.

— Чи не тому таке коїться, що ніхто ніколи не признається? Невже ти гадаєш, що хтось з них добровільно визнає скою помилку?… Однак я змушу їх визнати.

У тому, що коїлося з Джорджем, був винен травень, місяць Олімпіади. Це він роз’ятрив колишню лють, і Джордж нічого не міг з собою вдіяти. Та й не хотів — адже йому загрожувала небезпека все забути.

— Я збирався стати програмістом обчислювальних машин, і я справді можу ним бути, хоч би що вони там казали, посилаючись на дослідження. — Джордж ударив кулаком по матрацу. — Вони не мають рації. І не можуть її мати.

— В аналізах помилок не буває.

— Виходить, бувають. Ти ж не сумніваєшся в моїх здібностях?

— Здібності тут ні до чого. Хіба тобі про це не казали? Чому ти ніяк не можеш утямити?

Джордж відсунувся від Хейлі, ліг на спину й похмуро втупився у стелю.

— А ким ти хотів стати, Хейлі?

— У мене не було певних планів. Мабуть, фах гідропоніста мене цілком улаштував би.

— Гадав, що зміг би?

— Я не був певен.

Раніше Джордж ніколи не розпитував Омейні про його життя. Диво, та й годі: в інших мешканців Інтернату, виявляється, теж були свої прагнення та сподівання. Ця думка здалася дивною. Чи ба, гідропоніст.

— А ти сподівався потрапити сюди?

— Ні, але я все одно тут.

— І це тебе влаштовує. Ти справді всім задоволений. Ти щасливий. Тобі все подобається. І тобі нікуди більше не хочеться.

Омейні непоспіхом підвівся і почав акуратно розбирати постіль.

— Джордже, ти невиправний. Мучиш себе, бо не хочеш визнавати очевидних фактів. Джордже, ти перебуваєш в закладі, що називається Інтернатом, але я ніколи ще не чув, щоб ти вимовляв його назву повністю. Тож зроби це зараз. Ну ж бо, Джордже, зроби! А потім лягай у ліжко й проспись.

Джордж скреготнув зубами і вищирився.

— Ні! — прохрипів він.

— Тоді це зроблю я, — сказав Омейні й, карбуючи кожен склад, вимовив назву повністю.

Джорджеві стало соромно й гірко. Він відвернувся.

У вісімнадцять років Джордж Плейтен твердо знав, що стане дипломованим програмістом; він прагнув цього, відколи пам’ятав себе. Хтось із його друзів вибрав космонавтику, хтось холодильну техніку, організацію транспортування, а то й адміністративну діяльність. Та у своєму виборі Джордж не вагався.

І так само палко, як решта, він доводив переваги обраного фаху, а чом би й ні? Попереду їх усіх чекав день Освіти — велика подія в житті кожного. Він наближався неминуче, згідно з календарем. Перше листопада того року, коли виповниться вісімнадцять.

Природно, що коли день Освіти минав, усіх захоплювали інші проблеми: велися дискусії на різні фахові теми, хтось вихваляв свою дружину та дітей, обговорювалися шанси улюбленої космобольної

команди або пригадувалася Олімпіада. Та перед самим днем Освіти всі говорили тільки про день Освіти.

"Чим хочеш зайнятися? Гадаєш, у тебе вийде? Нічогісінько у тебе не вийде. Переглянь інформаційні листки — квоту скоротили! А от логістика..." Або: "А от гіпермеханіка...", "А от зв’язок..." чи "А от гравітологія..."

Гравітологія була тоді наймоднішим фахом. За кілька років до того як Джорджеві виповнилося вісімнадцять, з’явився гравітаційний двигун, і всі тільки й говорили про гравітологію.

Будь-який світ у радіусі десяти світлових років, починаючи від зірки-карлика, віддав би дуже багато, щоб запопасти хоча б якогось дипломованого інженера-гравітолога.

Але гравітологія Джорджа ніколи не турбувала. Так, звичайно, ті світи віддадуть усе, що можуть, за гравітолога. Та він знав і про те, що сталося в інших, тільки-но виниклих галузях техніки. Негайно почнеться раціоналізація і спрощення. Щороку з’являтимуться нові моделі, нові типи гравітаційних двигунів, нові принципи. А потім гравітологи — всі ці улюбленці долі — одного чудового дня опиняться позаду, їх заступлять нові спеціалісти, які здобули освіту пізніше, і доведеться "щасливчикам" зайнятися некваліфікованою роботою чи податися на якусь далеку, відсталу у розвитку планету.

А попит на програмістів залишався незмінний з року в рік, із століття в століття. Ніколи не сягаючи піку популярності на біржі, він неухильно зростав у зв’язку з освоєнням нових світів та вдосконаленням старих.

Тема вибору фаху завжди була предметом суперечок між Джорджем і коротуном Тревіліяном. Як усі найщиріші друзі, вони сперечалися до нестями, всіляко підсиджуючи один одного, і зрештою кожен залишався при своєму.

Річ у тім, що Тревіліянів батько, дипломований металург, свого часу працював на одній з далеких планет. Дід його теж був дипломованим металургом. Природно, що сам коротун, не вагаючись, обрав собі цей фах. Тревіліян вважав, що їхня сім’я володіє майже незаперечним правом на професію металурга. Він був цілковито переконаний, що решта фахів не дуже-то й респектабельні.

— Метал буде завжди, — заявив він. — Коли створюєш сплав з потрібними властивостями і спостерігаєш, як будується його кристалічна решітка, ти бачиш плоди своєї праці. А що програміст? Цілий день за своїм кодівним пристроєм, напихаєш інформацією якусь безглузду електронну машину завдовжки з милю…

Джордж уже в шістнадцять років вирізнявся практичністю.

— Між іншим, — спокійно говорив він, — разом з тобою випускатиметься ще мільйон металургів.

— Бо це чудовий фах. Найкращий.

— Але ж ти загубишся між ними, Коротуне, і, може, плентатимешся у хвості. Кожна планета спроможна забезпечити себе потрібними металургами, а попит на удосконалені моделі не такий вже й великий, та й потребують їх здебільшого малі планети. Ти ж знаєш, який відсоток від загального випуску дипломованих металургів дістає призначення на планети класу А. Я цікавився. Всього 13,3 відсотка. А це означає, що сім із восьми потрапляють на якусь третьорядну планету, де, у кращому разі, є водогін. І взагалі можеш засісти на Землі, таких 2,3 відсотка.

— Не бачу в цьому нічого ганебного, — з викликом у голосі заявив Тревіліян. — Землі теж потрібні фахівці. І грамотні.

Його дід був земним металургом. Тревіліян недбало провів пальцем по ще безвусій губі.

Джордж знав про Тревіліянового діда й, пам’ятаючи, що його предки так само працювали на Землі, не став кепкувати, а навпаки, дипломатично погодився:

— Тут, безумовно, немає нічого ганебного. Звичайно, нічого. Та все ж потрапити на планету класу А справді чудово, хіба ні? Тепер візьмімо програміста. Тільки на планетах класу А є такі обчислювальні машини, для яких потрібні висококваліфіковані програмісти, і тому тільки ці планети беруть їх. Та й оті стрічки програмування — працювати з ними може далеко не кожний. Планети класу А потребують більше програмістів, ніж можуть дати самі. Це ж бо чиста статистика. Серед мільйона людей, скажімо, виявляється один першорядний програміст. І якщо на планеті живе десять мільйонів, а їм потрібно двадцять програмістів, вони мусять звертатися до Землі, щоб отримати від п’яти до п’ятнадцяти фахівців. Слушно? А знаєш, скільки дипломованих програмістів беруть на ці планети? Я скажу тобі — всіх до одного! Якщо ти програміст, то ти вже там. Отак-то, сер.

Тревіліян насупився.

— Якщо тільки один з мільйона стає програмістом, то чому ти такий певний, що він вийде з тебе?

— Вийде, от побачиш, — стримано відповів Джордж.

Він ніколи не осмілився б розповісти ні Тревіліянові, ні навіть своїм батькам, що саме робить, і чому такий певний у собі. Хлопець був спокійний за своє майбутнє (згодом, у дні безнадії та відчаю цей спогад був найболючіший) . Джорджева певність у собі була не менш непохитна, ніж восьмирічної дитини перед днем Читання, що відбувався багато років раніше від дня Освіти.

Звичайно, день Читання не порівняти з днем Освіти. По-перше, дитяче сприйняття особливе. Восьмирічна дитина легко звикає до

найдивовижніших явищ. І те, що вчора вона ще не вміла читати, а сьогодні вже вміє, здається їй чимось цілком природним, як сонячне проміння, наприклад.

А по-друге, від цього дня залежало не так вже й багато. Після нього не було натовпу вербувальників, не штовхалися перед списками, нетерпляче ждучи, коли оголосять наслідки Олімпіади. Після дня Читання діти ще десять років живуть на перенаселеній Землі своїм недиференційованим життям; вони повертаються в родини, але вже вміють читати.

І пізніше, готуючись до дня Освіти, Джордж майже не пам’ятав подробиць того, що відбувалося з ним у день Читання, десять років тому.

Пам’яталося тільки, що день був хмарний. Накрапав вересневий дощик. (День Читання у вересні; день Освіти в листопаді; Олімпіада у травні. На цю тему навіть складали дитячі віршики).

Джордж одягався при стінному світлі. Батьки його хвилювалися значно більше за нього. Плейтен-старший був дипломований трубоукладач і, працюючи на Землі, завжди цього соромився, хоча для всіх було очевидно, що більша частина кожного покоління неминуче повинна залишитися на рідній планеті.

Земля потребувала фермерів, шахтарів і навіть інженерів. А для роботи на інших планетах потрібні були найостанніші випуски висококваліфікованих фахівців, з восьми мільярдів земного населення у світи щорічно відряджалося всього кілька мільйонів людей. Природно, не кожен землянин міг потрапити до їхнього числа.

Однак кожен сподівався, що комусь із його дітей випаде працювати на іншій планеті, і Джорджів батько, звичайно, не був виняток. Він бачив, як і всі довкола, що Джордж має неабиякі здібності й кмітливий

розум. А це безумовно певний знак, що його чекає блискуче майбутнє, тим більше, що він єдина дитина в сім’ї. Якщо Джордж не потрапить на іншу планету, то його батькам доведеться покладати всі свої сподівання на онуків. А коли вони ще будуть?!

Сам по собі день Читання, либонь, мало що означав, та водночас тільки він міг виявити бодай щось до настання того другого знаменного дня. Коли діти повернулися додому, всі батьки Землі вслухалися в їхнє читання, прагнучи віднайти якусь особливу легкість читання, щоб витлумачити її як щасливе знамення. Ледь не в кожній родині підростала така багатообіцяюча дитина, на яку від дня Читання покладалися великі надії тільки тому, що вона легко долала трискладові слова.

Джордж підсвідомо відчував, чому так схвилювалися його батьки, і того чудового ранку дитяче серце охопив неспокій. Він боявся, що вираз надії на батьковім обличчі може згаснути, коли він, Джордж, повернеться додому і покаже, як навчився читати.

Діти зібралися у просторій залі міського будинку Освіти. Цього місяця в усіх куточках Землі в мільйонах таких самих будинків зібралися такі самі групи дітей. Сірі стіни зали та напруження дітей, що ніяковіли у незвичному святковому одязі, вплинули на Джорджа гнітюче.

Він інстинктивно повівся так, як усі. Відшукав невеличку групу хлопців, що жили з ним на одному поверсі, і приєднався до них.

Тревіліян, який мешкав поруч, був ще по-дитячому кучматий. Від маленьких бачків і негустих рудих вусів, що виростуть у нього, тільки-но дозволить природа, його відокремлювало багато років. Він (для нього Джордж іще був Джорджі) гукнув:

— Ага! Злякався!

— Анітрохи, — заперечив Джордж і щиро додав: — А тато з мамою поклали на моїй тумбочці друкований текст, повернуся додому — прочитаю все до останнього слівця. (В ту мить найбільших страждань завдавали його власні руки: він не знав, куди їх подіти. Йому суворо наказали не чухати голови, не терти вух, не довбатися в носі й не пхати руки до кишень. Що ж йому було з ними робити!)

Тревіліян спокійно заклав руки до кишень і оголосив:

— А мій батько зовсім не хвилюється.

Тревіліян-старший майже сім років був за металурга на Діпорії, ось чому, вийшовши на пенсію і повернувшись на Землю, він мав вищий соціальний статус за своїх сусідів.

Взагалі повернення на Землю не заохочувалося через її перенаселення, але декому щастило повернутися. Насамперед, життя на Землі було дешеве, і пенсія — мізерна в умовах Діпорії — тут мала солідний вигляд. Крім того, декому надто приємно хизуватися своїми успіхами саме перед давніми друзями, а не перед рештою світу.

Своє повернення Тревіліян-старший обґрунтовував ще й іншим: якби він залишився на Діпорії, то довелося б там залишитися і його дітям, а це, своєю чергою, не давало б їм шансів згодом потрапити в інші світи, навіть у Новію, бо Діпорія мала зв’язок тільки з Землею.

Коротун Тревіліян рано усвідомив цю істину. Ще до дня Читання він уже був переконаний, що врешті-решт житиме на Новії, і в розмовах завжди говорив про це.

Джордж, пригнічений майбутньою величчю Тревіліяна і думкою про власну нікчемність, негайно, захищаючись, перейшов у наступ:

— Мій тато теж не хвилюється. Просто хоче почути, як я читаю, і знає, що читатиму я добре. А твій батько, найпевніш, не хоче тебе слухати, бо знає, що нічого в тебе не вийде.

— Ба, вийде! А читання — це пусте. На Новії я найму людей, які мені читатимуть.

— Тому що ти сам читати не навчишся! Бо ти бовдур!

— А як я тоді потраплю на Новію?

І Джордж, украй розлючений, перекреслив усе:

— А хто тобі сказав, що ти потрапиш на Новію? Биймося об заклад, що ти нікуди не поїдеш!

Коротун Тревіліян почервонів:

— Та все ж трубоукладачем, як твій таточко, я не буду!

— Забери свої слова назад, дурню!

— Сам забирай!

Вони стояли лицем до лиця. Правду кажучи, їм зовсім не хотілося битися, та в цьому чужому приміщенні вони прагнули якось розвіятися, вдатися до чогось звичного, щоб відчути себе у "своїй тарілці". Джордж уже був готовий. Він стиснув кулаки і став у боксерську стійку, вирішивши у такий спосіб проблему з руками. Інші діти збуджено обступили їх. Лементові поклав край жіночий голос, що пролунав у залі, підсилений гучномовцем. Запанувала повна тиша. Джордж опустив руки і забув про Тревіліяна.

— Діти, — мовив голос, — зараз будемо називати ваші прізвища. Хто почує своє, повинен одразу підійти до когось із людей, що чекають біля стіни. Ви бачите їх? Вони вдягнені в червоне, їх легко найти. Дівчата підуть праворуч, хлопці — ліворуч. А тепер подивіться, хто в червоному стоїть до вас найближче…

Джордж зразу побачив свою людину і почав очікувати. Його охопило хвилювання: він ще не знав таємниці алфавіту.

Натовп дітей рідшав, струмками розтікаючись до людей у червоному.

Коли врешті назвали його ім’я — "Джордж Плейтен", він відчув величезну полегкість і водночас неймовірну радість: його вже викликали, а коротуна Тревіліяна ще ні.

Йдучи, Джордж кинув йому через плече:

— Ага, Коротуне, може, ти їм зовсім не потрібний.

Однак піднесений настрій швидко розвіявся. Джорджа поставили в колону з незнайомими дітьми і всіх повели коридорами. Діти перелякано озиралися широко розплющеними очима, ніхто не наважувався балакати, чулося тільки приглушене "Не штурхайся!", "Гей ти, обережніше!".

Їм роздали невеличкі картки й застерегли, щоб не згубили. Джордж з цікавістю розглядав свою картку, на ній були дрібні чорні знаки різної форми. Він знав, що це зветься друком, але уявлення не мав, як з цих значків виходять слова.

Його і ще чотирьох хлопчиків упустили до кімнати і наказали роздягатися. Вони швидко скинули свій новий одяг і стояли так, голі й маленькі, тремтячи швидше від хвилювання, ніж від холоду. Медичні

працівники по черзі обстежували їх за допомогою якихось дивних приладів, кололи їм пальці, щоб узяти кров. Кожен лікар брав їхні картки і чорною паличкою вправно виводив на них акуратні рядки значків. Джордж пильно вдивлявся в них, але вони були так само незрозумілі. Потім дітям звеліли одягтися.

Вони сіли на маленькі стільчики і знову чекали. Їх почали викликати по одному. Джорджа Плейтена назвали третім.

Він зайшов у велику кімнату, захаращену страхітливою апаратурою з безліччю кнопок на прозорих панелях. Посеред кімнати стояв письмовий стіл, де сидів якийсь чоловік.

— Джордж Плейтен? — запитав він.

— Так, сер, — уривчасто прошепотів Джордж, змучений нескінченним очікуванням і блуканням по кімнатах. Він уже мріяв про те, щоб усе швидше скінчилося.

Чоловік за письмовим столом сказав:

— Мене звуть лікар Ллойд. Як ти себе почуваєш, Джордже?

Говорячи, лікар навіть не підвів голови. Він повторював ці слова так часто, що йому вже набридло підводити голову, щоб поглянути, з ким розмовляє.

— Добре.

— Ти боїшся, Джордже?

— Н-ні, сер, — відповів Джордж і відчув, як перелякано прозвучав його голос.

— От і чудово, — сказав лікар. — Ти ж знаєш, що боятися нічого. Ану, Джордже, погляньмо. У картці значиться, що твого батька звуть Пітер і що за фахом він дипломований трубоукладач. Ім’я твоєї матері — Емі, вона дипломований спеціаліст з домашнього господарства. Правильно?

— Т-так, сер.

— А ти народився 13 лютого і рік тому переніс інфекційне захворювання вуха. Так?

— Так, сер.

— А знаєш, звідкіля мені це відоме?

— Гадаю, все це є на картці.

— Правильно.

Лікар уперше глянув на Джорджа і посміхнувся, показуючи свої рівні зуби. На вигляд він був значно молодший за Джорджевого батька, і хлопець трохи заспокоївся.

Лікар простяг йому картку.

— Ти знаєш, що оце за знаки?

І хоча Джордж чудово знав про своє невігластво, несподіване запитання примусило його глянути на картку, ніби він уже навчився читати. Однак значки так і залишилися незрозумілими, і він повернув картку лікареві.

— Ні, сер.

— А чому?

У Джорджа раптом виникла підозра: а чи не з’їхав лікар з глузду? Хіба ж він не знає чому?

— Бо я не вмію читати, сер.

— А хотілося б тобі навчитися?

— Так, сер.

— А для чого, Джордже?

Спантеличений, він витріщив очі. Ніхто зроду не запитував його про таке, і він розгубився.

— Я не знаю, сер.

— Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

— Так, сер.

— Ти боїшся, Джордже?

— Ні, сер.

— Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротики до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри,

не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну дещо, і почується дзижчання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскітно, але це теж зовсім не боляче. Та, якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув.

— Ти готовий?

Джордж знову кивнув. Заплющивши очі, він чекав, поки лікар готував апаратуру. Батьки про все це йому розповідали. Вони теж запевняли, що боляче не буде. Однак старші хлопці, яким уже виповнилося десять, а то й дванадцять років, завжди дражнили восьмирічних, тих, хто чекав свого дня Читання, попереджаючи: "Бережися голки". В тихому закутку по секрету розповідали: "Вони розітнуть тобі голову величезним ножем з гаком на кінці", — і таке інше з жахливими подробицями.

Джордж ніколи не вірив їм, та вночі його мордували кошмари. І тепер, заплющивши очі, він опинився наодинці зі страхом.

Він відчув дротики на скронях. Дзижчання линуло звідкись здаля і поглиналося гупанням крові у вухах, що озивалося відлунням, наче в печері. Наважившись, він повільно розплющив очі.

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію. Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якось дивно звів брови.

Дзижчання припинилося.

— Вже все? — прошепотів Джордж.

— Так, — заклопотано сказав лікар.

— І я вже вмію читати? — Джордж не відчував у собі ніяких змін.

— Що? — перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка. — Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п’ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час нічого не бачитимеш і не чутимеш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гаразд?

Пізніше Джорджеві розповіли, що вимикач був несправжній і його давали дитині тільки для того, щоб вона почувала себе певніше, та все ж він не був переконаний, що так воно було насправді, бо сам тої кнопки не натискав.

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

— Ну як, Джордже, все гаразд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчуття, весь довколишній світ, зостався тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів… шепотів… шепотів…

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

— Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

— Тут написано… написано: "Плейтен Джордж. Народився 13 лютого… року, батьки — Пітер і Емі Плейтен, місце…" — і затнувся від хвилювання.

— Ти вмієш читати, Джордже, — підбадьорив лікар. — Усе вже позаду.

— Назавжди. Я не розучуся?

— Звичайно, ні. — Лікар нахилився і, як дорослому, потис йому руку. — А зараз тебе відправлять додому.

Минув не один день, поки Джордж призвичаївся до своєї нової чудової здібності. Він так добре читав батькові, що Плейтен-старший не зміг утримати сльози і покликав родичів, щоб поділитися з ними радісною новиною.

Джордж ходив містом і по дорозі читав усі написи, та все дивувався, що був час, коли він їх не розумів.

Він намагався пригадати, як це не вміти читати, і не міг. Здавалося, він завжди вмів. Завжди.

У вісімнадцять років Джордж став смуглявим юнаком середнього зросту, однак завдяки худорлявості здавався вищим, ніж був насправді. А кремезний, широкоплечий Тревіліян, нижчий за нього тільки на дюйм, і досі виглядав справжнім коротуном. Проте за останній рік він став дуже самолюбивим і нікому не дозволяв безкарно називати себе тим прізвиськом. А що власне ім’я подобалося йому ще менше, то його

називали просто Тревіліяном або якось скорочено. Аби ще більше підкреслити своє змужніння, він викохував баки і щетинисті вусики.

Тепер Тревіліян аж упрів від хвилювання, і Джордж, який уже виріс із колишнього "Джорджі" до односкладового гортанного "Джордж", тішився з цього.

Вони були у великій залі, де їх уже якось десять років тому збирали (і куди вони з того часу ніколи не ходили). Здавалося, ніби те далеке тьмяне сновидіння раптом стало явою. У перші хвилини Джорджа вразило те, що все тут ніби поменшало, але потім він збагнув, що то він сам виріс.

Зібралося їх тут не так багато, як першого разу, і самі юнаки. Для дівчат визначили інший день.

— Не розумію, чому нас примушують стільки чекати, — нахиливши голову, тихенько сказав Тревіліян.

— Звичайна тяганина, — зауважив Джордж. — Ніяк без неї не обійдуться.

— І звідки в тебе цей ідіотський спокій?

— А мені нічого хвилюватися.

— Від твоєї самовпевненості голова паморочиться. Станеш дипломованим гноєвозом, ось тоді я на тебе подивлюся, — і Тревіліян окинув натовп схвильованим поглядом.

Джордж теж роззирнувся довкола. Цього разу система була інша, ніж у день Читання. Все відбувалося набагато повільніше, а інструкції їм роздавали вже надрукованими — неабияка перевага проти тих дітей, що не вміють читати.

Прізвища Плейтен і Тревіліян, як і раніше, були наприкінці списку, але тепер вони вже знали чому.

Один по одному з кімнат виходили юнаки. Похмурі й, мабуть, непевні у своїх силах, вони збирали одяг і йшли до аналізатора по результати.

Кожного, хто виходив, оточувала дедалі рідша юрба тих, хто ще чекав своєї черги. "Ну, як?", "Дуже важко було?", "По-твоєму, що тобі дали?", "Відчуваєш якусь різницю?".

Відповіді були туманні й розпливчасті. Джордж тримався осторонь, напружуючи всю волю. Всі водно правили, що більше шансів у тих, хто зберігає спокій. Та хоч би там як, він відчував, що руки його повільно холонуть.

Просто смішно, як із роками на тебе спадають нові клопоти. Приміром, висококваліфіковані фахівці, що вирушали на інші планети, конче мусили їхати зі своїми дружинами (а жінки — зі своїми чоловіками). Це було необхідно, щоб підтримувати на планетах правильне статеве співвідношення. Жодна дівчина не відмовиться вийти заміж за чоловіка, який має призначення на планету класу А. Джордж не мав на прикметі якоїсь певної дівчини, та він і не цікавився жіночою статтю. Ще не час. Коли здобуде фах та отримає право додавати до свого імені "дипломований програміст", ось тоді, наче султан у гаремі, зможе вибрати будь-яку. Ця думка схвилювала його, і він постарався позбутися її. Треба бути спокійним.

— Якесь безглуздя, — пробурмотів Тревіліян. — Спочатку тобі торочать, що треба зберігати спокій та незворушність. А потім ставлять в такі умови, що про спокій годі й думати.

— Може, це зумисно? Щоб зразу розмежувати чоловіків та хлопчаків. Не звертай уваги, Трев.

— Заткни пельку!

Нарешті викликали Джорджа, але не по радіо, як того разу. Його прізвище засвітилося на табло.

Джордж помахав Тревіліянові рукою:

— Тримайся, Трев! Не хвилюйся!

Коли він заходив до кімнати тестування, то був щасливий. Атож, щасливий!

— Джордж Плейтен? — запитав чоловік, який сидів за столом.

На мить у свідомості Джорджа з надзвичайною виразністю постав образ чоловіка, який десять років тому запитував так само, і йому раптом здалося, ніби перед ним той самий лікар, а він, Джордж, тільки-но переступивши поріг, знову перетворився на восьмирічного хлопчину.

Чоловік за столом підвів голову. Його обличчя, звичайно, не мало нічого спільного з тим образом, що виринув з глибини Джорджевої пам’яті. У цього ніс був картоплиною, волосся рідке, підборіддя помережане складками, наче він раніше був товстун, а тоді зненацька схуд.

— Ну і? — роздратовано перепитав чоловік.

Джордж повернувся до дійсності.

— Я Джордж Плейтен, сер.

— Так і кажіть. Я лікар Зекері Антонеллі. Зараз ми познайомимося з вами ближче.

Він, не кліпаючи, як сова, роздивлявся світлі маленькі клаптики плівки.

Джордж здригнувся, в його пам’яті знову зринув лікар (він забув, як його звали), який теж роздивлявся плівку. Невже та сама? Той лікар хмурився, а цей зараз подивився на нього так, наче його щось дратувало.

Джордж уже не відчував себе щасливим.

Лікар Антонеллі розгорнув грубеньку теку.

— Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом обчислювальних машин.

— Так, лікарю.

— Ви ще не передумали?

— Ні, сер.

— Це дуже відповідальний і складний фах. Ви певні, що можете опанувати його?

— Так, сер.

— Більшість людей, до здобуття освіти, не називають ніякої конкретної професії. Видно, вони бояться нашкодити собі.

— Гадаю, ви маєте слушність, сер.

— А ви не боїтеся?

— Я вважаю, що краще бути відвертим, сер.

Лікар кивнув, однак вираз його обличчя не змінився.

— Чому ви хочете стати програмістом?

— Як ви тільки-но сказали, сер, це відповідальний і складний фах. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відклав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

— Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподіваєтеся, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

"Він намагається залякати мене, — захвилювався Джордж. — Пануй над собою і кажи правду!"

— Звісно, програміст має більше шансів, — сказав Джордж. — Та якби мене залишили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

— Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, наче на нього годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

— Я читав про програмування, — сказав він.

— Що?

На обличчі лікаря з’явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

— Я читав про програмування, сер, — повторив він. — Я придбав книжку і простудіював її.

— Книгу для дипломованих програмістів?

— Так, сер.

— Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

— Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

(Навіть його батьки нічого не знали про схованку, де ві зберігав оті книжки, і не здогадувалися, чому він стільки часу проводить у своїй кімнаті і чому не висипається).

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бганку під підборіддям.

— А навіщо воно тобі, синку?

— Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

— Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

— Мені казали, — обережно відповів Джордж.

— Повірте, що то правда.

Джордж промовчав.

— Чи ви гадаєте, що вивчення якоїсь дисципліни перебудує клітини мозку в потрібному порядку? А є ще одна теорія — радити вагітній жінці частіше слухати прекрасну музику, щоб дитина стала композитором. Виходить, ви в це вірите?

Джордж почервонів. Звичайно, він думав і про такі речі. Він вважав, що, постійно тренуючи свій мозок у вибраній галузі, здобуде таким чином перевагу. Значною мірою саме ця надія підтримувала його впевненість.

— Я ніколи… — почав він, але не знайшов, що сказати.

— Так ось, ви помиляєтесь. О боже, юначе, ваш мозок сформований ще до того, як ви народжуєтесь. Він може змінитися тільки від удару, досить сильного, такого, що пошкодить клітини чи розірве кров’яні судини, чи від пухлини, або важкого інфекційного захворювання — у будь-якому разі через щось гірше. Але вплинути на структуру мозку, вперто про щось думаючи, просто неможливо. — Він замислено подивився на Джорджа і додав: — Хто вам таке порадив?

Украй пригнічений Джордж судомно ковтнув.

— Ніхто, лікарю. То моя власна ідея.

— А хто знав про ваші заняття?

— Ніхто, лікарю. Я не хотів нічого лихого.

— Хто сказав, що це погано? Даремно — тільки й всього. А чому ви приховували свої заняття?

— Я… я думав, що з мене будуть сміятися.

Він раптом згадав про недавню суперечку з Тревіліяном. Дуже обережно, наче така думка тільки-но зародилася в глибині його свідомості, Джордж завів розмову про можливість студіювати якийсь предмет, набуваючи знань, так би мовити, вручну, поступово і потроху. Тревіліан зареготав: "Джордже, ще не вистачає, щоб ти почав лагодити своє взуття чи ткати полотно на сорочку". Тоді Джордж подякував собі за потаємність.

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

— Займімося аналізами. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Почулося дзижчання, і знову через мозок промайнули спогади десятирічної давності.

Джорджеві руки похололи і зволожніли, серце шалено стугоніло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що у всьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а натомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, наструнчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнутися, що Антонеллі зненавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар’єриста).

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: аналізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротики. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе. Він остаточно розпрощався з мрією стати програмістом. Її знищили за якихось десять хвилин.

— Мабуть, що нічого не вийде? — похмуро запитав Джордж.

— Що — не вийде?

— Я не буду програмістом? Лікар потер носа і сказав:

— Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

— Хіба я вже здобув освіту? — вразився Джордж. — Мені здавалося, що це тільки…

Лікар Антонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

— Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. Що він має право тільки на фах дипломованого чорнороба? Його хочуть підготувати до цієї новини, призвичаїти до фаху.

Він раптом цілком повірив у правдивість своєї здогадки, і йому довелося напружити всі сили, щоб не закричати.

Зашпортуючись, він поплентався до свого місця в залі очікування. Тревіліяна там не було, і якби Джордж добре воло дів собою, щоб тверезо оцінювати навколишнє, то мав би дякувати своїй долі. Тут майже нікого не залишилося — тільки "хвіст" алфавіту. Хлопці наче були

не від того, аби розпитати його що і як, та у них, змучених очікуванням своєї черги, не стачило сили витримати сповнений ненависті й люті погляд.

Яким правом вони будуть кваліфікованими фахівцями, а він — чорноробом? Чорноробом! Джордж був у цьому переконаний.

Службовець у червоній формі повів його лункими коридорами вздовж вервечки дверей. За ними розташувалися групи фахівців — де по двоє, де по п’ятеро душ: механіки-мотористи, інженери-будівельники, агрономи… Існували сотні фахів, більшість із яких буде репрезентовано одним чи двома жителями цього маленького містечка.

Зараз Джордж ненавидів їх усіх: статистиків, бухгалтерів, тих, хто важливіший, і тих, хто скромніший. Він ненавидів їх за те, що вони вже здобули свої обмежені знання і в них уже визначена доля, а у нього, все ще не навченого, попереду тяганина й невідомість.

Джордж дістався до дверей з номером 15-С. Його завели в пусту кімнату і залишили. На якусь мить він піднісся духом. Якби ця кімната була для чорноробів, тут, звичайно, вже сиділи б десятки юнаків.

Біля невисокої, заввишки по пояс, переділки ковзнули розсувні двері, й до кімнати зайшов літній сивоголовий чоловік. Він посміхнувся, показавши рівні, мабуть, штучні, зуби. Проте у нього було молоде гладеньке обличчя й гучний голос.

— Добрий вечір, Джордже! — привітався він. — Бачу, цього разу до нас у сектор потрапив тільки один.

— Тільки один? — безпорадно запитав Джордж.

— Таких, як ти, на Землі тисячі. Ти не самотній. Джордж почав дратуватися.

— Я нічого не розумію, сер, — сказав він. — Яка в мене класифікація? Що тут коїться?

— Спокійно, синку. З тобою все гаразд. Таке могло б статися з кожним. — Він простягнув руку, і Джордж машинально взявся за неї. Тепла долоня міцно потисла Джорджеву долоню. — Сідай, синку. Мене звуть Сем Елленфорд.

Джордж нетерпляче кивнув.

— Я хочу знати, в чім річ, сер?

— Природно. По-перше, Джордже, ти не можеш бути програмістом. Думаю, ти сам уже збагнув.

— Так, — з гіркотою в голосі погодився Джордж. — Але ким же я тоді буду?

— Таке важко пояснити, Джордже. — Елленфорд помовчав, а потім вимовив: — Ніким.

— Що?!

— Ніким!

— Що це означає? Чому ви не можете дати мені фаху?

— В цьому разі, Джордже, у нас немає вибору. За нас вирішує структура твого мозку.

Джордж пожовтів і витріщив очі.

— З моїм мозком щось не так?

— У ньому є якісь зміни. Гадаю, з погляду фахової кваліфікації, ти можеш вважати, що в ньому є порушення.

— Але чому? Елленфорд знизав плечима.

— Ти, звісно, знаєш, яким чином діє земна Програма Освіти: практично всяка людина спроможна засвоїти будь-які знання, але кожен окремий мозок краще підходить до одних видів знань, ніж до інших. Ми намагаємося, по змозі, поєднувати структуру мозку з відповідними знаннями даного фаху, виходячи з потреби на спеціальність.

Джордж кивнув:

— Так, я знаю.

— Проте інколи, Джордже, нам трапляється юнак, у якого інтелект не підходить для накладання будь-яких знань.

— Ви хочете сказати, що я не годен здобути освіти?

— Саме це я маю на увазі.

— Казна-що. Я ж тямлю. Я можу зрозуміти…

Він безпорадно озирнувся, наче шукаючи якоїсь нагоди довести, що мозок його працює справно.

— Будь ласка, глянь на речі тверезо, — поважно сказав Елленфорд. — Ти розумний. Поза всяким сумнівом. Твій інтелект навіть вищій за середній. На жаль, це не має відношення до накладання знання на мозок. І взагалі, сюди завжди потрапляють розумні люди.

— Ви хочете сказати, що я не годжуся навіть у дипломовані чорнороби? — промимрив Джордж. Навіть така перспектива здавалася йому кращою, ніж розчахнута поряд із ним безодня. — Що ж такого треба знати, щоб стати чорноробом?

— Ти недооцінюєш чорноробів, юначе. Існує багато різновидів професії чорнороба, і кожен з них має свій досить складний комплекс знань. Крім того, для цього фаху ми повинні добирати не тільки відповідні розуми, а й відповідні тіла. Ти не придатний для цього, Джордже. Якби ти й став чорноробом, то тебе на довго б не вистачило.

Джордж знав, що йому бракує фізичної сили.

— Але я ніколи не чув, щоб хтось не мав фаху, — заперечив він.

— Таких небагато, — визнав Елленфорд. — І ми охороняємо їх.

— Охороняєте? — Джордж відчув, як у збентеженій душі зростає страх.

— Тобою опікується планета, Джордже. З тієї миті, як ти зайшов у ці двері, ми почали виконувати свої обов’язки. — І він усміхнувся.

То був аж надто лагідний усміх. Джорджеві він здався усміхом власника, усміхом дорослого до безпорадної дитини.

— Виходить, я потраплю до тюрми? — спитав він.

— Боронь боже. Ти житимеш з такими, як ти.

З ТАКИМИ, ЯК ТИ. Ці слова громом вибухнули Джорджеві у вухах.

— Ти будеш мати спеціальний догляд. Ми піклуватимемося про тебе, — запевнив Елленфорд.

Джордж із жахом усвідомив, що плаче. Елленфорд відійшов в інший кінець кімнати і, немов замислившись про щось, відвернувся.

Джордж переміг істеричне ридання, воно змінилося схлипуванням, і він затих. Він думав про батька, про маму, про друзів, про Тревіліяна, про свою ганьбу…

— Я ж вивчився читати! — обурено вигукнув він.

— Кожна нормальна людина може навчитися читати. У нас не було винятків. Тільки на цьому етапі ми виявляємо… винятки. А коли ти навчився читати, Джордже, нас цікавила будова твого мозку. Черговий лікар ще тоді доповів про деяку його своєрідність.

— Невже ви не можете спробувати дати мені освіту? Ви ж навіть не намагалися. Весь ризик я беру на себе.

— Закон забороняє, Джордже. Та послухай, усе буде гаразд. Твоїй сім’ї ми все пояснимо так, щоб нікого не образити. А там, куди тебе помістять, ти матимеш пільги. Ми дамо тобі книжки, і ти вивчатимеш усе, що забажаєш.

— Збирати знання по зернині, — з гіркотою мовив Джордж. — І під кінець життя я знатиму якраз стільки, щоб стати дипломованим молодшим клерком у відділі скріпок.

— Проте, як я розумію, ти вже вивчав книжки.

Джордж завмер. Його пронизав страшний здогад.

— Так он воно що…

— Що?

— Той хлопець, Антонеллі… Він хоче знищити мене…

— Ні, Джордже, ти помиляєшся.

— Не треба нічого говорити. — Джорджа опанувала нестримна лють. — Цей брудний покидьок продав мене, бо я здався йому надто розумним. Я читав книжки, намагаючись підготуватися до обраного фаху. Гаразд, чого ви хочете, щоб усе владнати? Грошей? То ви їх не отримаєте. Я йду, і коли я всім оголошу про це…

Він перейшов на крик.

Елленфорд похитав головою і натиснув кнопку.

В кімнату тихо зайшли двоє і наблизилися до Джорджа з обох боків. Його руки притисли до тулуба, один з чоловіків підніс до ліктевої западини правиці шприц. Снодійне потрапило до вени й подіяло майже миттєво.

Джордж одразу перестав кричати, голова звисла, коліна підітнулися, і тільки чоловіки, що підтримували його, не дали сонному повалитися додолу.

Як і було обіцяно, про Джорджа піклувалися. Його оточили увагою і ставилися до нього добре, — Джорджеві здавалося, що він і сам би так поводився із жалюгідним, хворим кошеням.

Йому сказали, що треба опанувати себе і знайти якийсь інтерес у житті. Потім пояснили, що більшість із тих, хто потрапляв сюди,

спочатку теж упадали у відчай і що згодом усе влаштовується. Однак Джордж навіть не слухав їх.

Джорджа відвідав сам лікар Елленфорд. Як він сказав, Джорджевих батьків сповістили, що їхній син поїхав виконувати спеціальне завдання.

— А вони знають… — промимрив Джордж.

Елленфорд одразу запевнив його:

— Подробиць ми не обговорювали.

Спершу Джордж відмовлявся від їжі, та йому впорскували поживні речовини через вени. Від Джорджа ховали всі гострі предмети і пильнували за ним. До нього підселили Хейлі Омейні. Нігерійцева флегматичність впливала заспокійливо.

Одного разу змучений нудьгою Джордж попросив книжку. Омейні, який постійно щось читав, підвів голову і щиро посміхнувся. Не бажаючи будь-кому з них робити приємність, Джордж мало не взяв своє прохання назад, але потім передумав: "А чи мені не однаково?"

Він не сказав, яку саме книжку хотів би прочитати, і Омейні приніс йому підручника з хімії, що ряснів малюнками. Слова короткі, написані великими літерами. Книжка для підлітків, і Джордж з усієї сили жбурнув її в стіну.

Таким він буде завжди. Довіку залишиться підлітком, людиною, яка не здобула освіти, і для нього писатимуть спеціальні книжки. Охоплений люттю, він ліг на ліжко і прикипів очима до стелі. Однак через годину, похмурий, підвівся, взяв книжку і почав читати.

За тиждень він закінчив її і попросив іншу.

— Ти хочеш, щоб я відніс її? — запитав Омейні.

Джордж похмуро мовчав. Він не все зрозумів з прочитаного, але ще не втрачене почуття власної гідності не давало йому зізнатися в цьому.

— Гадаю, ліпше її залишити. Книжки існують для того, щоб їх читали і перечитували, — сказав Омейні.

Це сталося саме того дня, коли Джордж урешті погодився прогулятися по місцині, де вони мешкали.

Звичайно, це не тюрма. Ні замкнених дверей, ні стін, ані охорони. Просто мешканцям нікуди було йти, та й годі!

Навіть якось приємно було побачити десятки подібних до себе людей.

Бо надто легко повірити, що ти у всьому світі один-однісінький такий… скалічений.

— Скільки ж душ тут мешкає всього? — пробурмотів він.

— Двісті п’ять, Джордже, і це не єдине таке місце. Їх тисячі.

Люди озиралися на Джорджа, проводжали очима, де б він не був: у гімнастичному залі, на тенісному корті, в бібліотеці (зроду він не уявляв, що може бути така сила книжок — ними були забиті, саме забиті довгі полиці). Його з цікавістю розглядали мешканці, а Джордж розлючено зиркав на них. Кінець кінцем, вони не кращі за нього, то за яким правом розглядають його наче якусь чудасію.

Більшості з них ще не було й тридцяти.

— А що з тими, хто старший за віком? — несподівано запитав Джордж.

— Тут живуть тільки молоді, — відповів Омейні, а потім, раптом збагнувши прихований зміст, що спочатку не привернув його уваги, скрушно похитав головою і додав: — Їх не знищують, якщо ти це маєш на увазі. Для старших є інші Інтернати.

— Кому воно цікаво? — промимрив Джордж, відчуваючи, що виказав аж надто великий інтерес і йому загрожує небезпека здатися.

— Тобі ж, звичайно. Коли підійдуть роки, тебе переведуть до іншого Інтернату, де живуть представники обох статей.

Джордж був вражений.

— І жінки?

— По-твоєму, жінки мають імунітет?

Джордж відчув гостру цікавість і хвилювання, яких не помічав у собі від того дня, коли… Однак примусив себе думати про щось інше.

Омейні зупинився на порозі кімнати, де була невеличка телевізійна установка і настільна обчислювальна машина. Перед екраном сиділо п’ятеро чи шестеро чоловіків.

— Класна кімната.

— Класна кімната? — перепитав Джордж.

— Юнаки здобувають освіту. Але у незвичайний спосіб, — поквапливо докинув Омейні.

— Ти хочеш сказати, що вони здобувають знання по краплині.

— Правильно. У давнину так училися всі.

Відколи він з’явився в Інтернаті, йому весь час торочили те саме. Ну й що ж?

Припустімо, був період, коли людство не знало діатермічної печі. Хіба з цього випливає, що він мусить задовольнятися сирим м’ясом у світі, де решта їдять варене.

— Навіщо все це? — запитав він.

— Так вони перебувають час, Джордже, а ще вони воліють про щось дізнатися.

— Що це їм дає?

— Робить їх щасливими.

До самого сну Джордж думав тільки про почуте й побачене.

Наступного дня він різко сказав Омейні:

— Ти можеш відвести мене до класу, де б я дізнався щось про програмування?

— Охоче, — погодився Омейні.

Справи посувалися повільно, і це лютило. Чому хтось мав знову й знову пояснювати йому те саме? Чому він мав знову й знову читати й перечитувати той самий абзац, а тоді дивитись на математичну

формулу, не одразу добираючи в ній глузду? З іншими, може, все відбувалося інакше.

Кілька разів Джордж здавався. Якось він не відвідував заняття цілий тиждень. Та все ж знову повертався. Черговий наставник, який визначав, що їм слід читати, керував навчальними телепередачами і навіть пояснював складні положення і поняття, жодного разу не дорікнувши йому.

Врешті-решт Джорджеві доручили постійну роботу в парку, а крім того, коли надходила його черга, він прибирав і допомагав на кухні. Джорджа хвалили за старанність. Та їм не вдалося ввести його в оману. Все тут могло бути більш механізованим, юнакам навмисно загадували ручну роботу, щоб створити ілюзію доцільності існування, вселити віру, що діяльність їхня не даремна. Однак Джорджа годі було ошукати.

Їм навіть трохи платили. Ті гроші можна було витратити на деякі предмети розкоші, суворо визначені списком, чи відкладати для сумнівного використання в непевній старості. Джордж тримав свої гроші у відкритій бляшанці на полиці стінної шафи. Він навіть уявлення не мав, скільки їх там. Йому було байдуже. Джордж по-справжньому ні з ким не товаришував, хоча тепер уже чемно вітався з мешканцями Інтернату. Він навіть облишив (чи, радше, майже облишив) сумні гадки про ту фатальну помилку, через яку потрапив сюди. Йому вже цілими тижнями не снився Антонеллі, його великий ніс і обвисла складками шия, його лиха посмішка, з якою він занурював Джорджа у розпечений сипучий пісок і тримав там доти, поки Джордж з криком не прокидався, зустрічаючи співчутливий погляд Омейні, що схилився над ним.

Якось сніжного лютневого дня Омейні сказав Джорджеві:

— Можна тільки дивуватися, як ти пристосувався.

Але то було в лютому, точніше тринадцятого лютого, в день Джорджевого народження. Минув березень, за ним квітень, і незадовго до травня Джордж зрозумів, що не пристосувався анітрохи.

Рік тому травень промайнув для нього геть непомітно. Тоді він цілком зневірився, втратив сенс життя і не підводився з ліжка. Та цього разу було не так.

Джордж знову думав про те, що незабаром на Землі розпочнеться Олімпіада і молоді люди вступлять у змагання, виборюватимуть першість у фаховому вмінні, щоб дістати місця на нових планетах. Буде святкова атмосфера, хвилювання, останні новини про наслідки змагань. З’являться пихаті агенти-вербувальники з інших планет, що губилися в неосяжних космічних просторах. Переможців уквітчають славою, а на долю тих, хто зазнає поразки, випадуть слова розради.

Скільки про це написано книжок; як він ще хлопчиком захоплювався, рік у рік стежив за Олімпійськими змаганнями; скільки з ними пов’язано власних планів…

З погано прихованою журбою Джордж Плейтен сказав;

— Завтра — перше травня. Початок Олімпіади!

Саме тоді вони вперше посварилися з Омейні, коли той, карбуючи кожне слово, з гіркотою вимовив повну назву їхнього закладу.

— Інтернат для недоумків!

Джорджа Плейтена затопила гаряча хвиля. Для недоумків! В розпачі він намагався не думати про це.

— Я йду звідси, — сказав він безбарвним голосом.

Речення вимовилося само собою, і його зміст дійшов до нього тільки тоді, коли воно злетіло з уст.

Омейні відірвався від книжки і підвів голову.

— Ти щось сказав?

Тепер Джордж усвідомив свої слова.

— Я йду, — люто повторив він.

— Що за нісенітниця! Сядь, Джордже, і заспокойся.

— О ні! Запевняю тебе, що я потрапив сюди через таємну змову. Я не припав до душі лікареві Антонеллі. Річ у тім, що дрібні бюрократи дуже чутливі до своєї влади. Досить тільки не догодити їм, і вони одним розчерком пера на якомусь папірці зітруть тебе в порох.

— Ти знову за своє?

Джордж важко дихав, його тіпало від нервового дрожу.

— Так, і я не відступлюся, поки все не з’ясується. Якось вже дістануся до Антонеллі і витягну з нього правду.

Наближався місяць Олімпіади, і він не міг дозволити, щоб цей травень минув марно. Якщо зараз Джордж нічого не зробить, то остаточно капітулює і залишиться тут назавжди.

Омейні опустив ноги з ліжка і встав. Він був майже шість футів заввишки, а в обличчі мав щось від доброго сенбернара. Хейлі поклав руку Джорджеві на плече.

— Якщо я образив тебе…

Джордж шарпнувся, звільняючись від руки.

— Ти тільки сказав те, що вважаєш за правду, я ж доведу, що це неправда, — та й квит. Чом би мені не піти? Двері відчинені, замків ніяких. Ніхто ж не казав, що не можна піти. Я просто візьму та й вийду звідси.

— Припустимо. Але куди ти підеш?

— До найближчого аеропорту, а звідти до найближчого Олімпійського центру. У мене є гроші. — Він схопив свою бляшанку, куди відкладав заробіток. Кілька монет, дзенькнувши, впали на підлогу.

— На тиждень, можливо, тобі вистачить. А що буде потім?

— За тиждень я все владнаю.

— За тиждень ти приповзеш назад, — поважно сказав Омейні, — і тобі доведеться докласти багато зусиль, щоб повернути все те, чого ти досяг. Ти з глузду з’їхав, Джордже.

— Тільки-но ти назвав мене недоумком.

— Ну пробач мені. Ти залишишся, гаразд?

— Спробуєш затримати мене?

Омейні зібгав свої повні губи.

— Ні, гадаю, не затримуватиму. Це твоя особиста справа. Якщо ти бажаєш взятися за розум тільки після того як зіткнешся із зовнішнім світом і повернешся з закривавленою фізіономією, то давай… Що ж, йди.

Джордж уже був у дверях. Озирнувся через плече.

— Я йду.

Він повернувся, щоб узяти свій кишеньковий туалетний набір.

— Сподіваюсь, ти не будеш проти, якщо я заберу дещо із своїх особистих речей?

Омейні знизав плечима. Він знову ліг на ліжко і з байдужим виглядом узявся за читання.

Джордж загаявся у дверях, Омейні навіть не глянув у його бік. Скреготнувши зубами, Джордж швидко рушив безлюдним коридором і вийшов в оповитий нічною імлою парк.

Він думав, що його затримають у парку, та його ніхто не зупиняв. У нічному ресторані Джордж запитав дорогу до аеропорту і чекав, що господар одразу ж викличе поліцію, але нічого такого не сталося. Джордж узяв скімер, щоб дістатися до аеропорту, і водій нічого не запитав.

Однак неспокій не минав. Коли він приїхав до аеропорту, його серце стислося від болю. Адже він уявлення не мав, що таке зовнішній світ. Скрізь багато людей, людей з професіями. У ресторані під касою прикріплена пластмасова табличка з ім’ям господаря. Такий-то, дипломований кухар. У чоловіка, який керував скімером, були права дипломованого водія. Джордж зразу осягнув незавершеність свого власного імені, почуваючи себе так, наче був голий, навіть гірше — ніби з нього здерли шкіру. Проте ніхто не помічав його. Він не перехопив

жодного підозрілого погляду, ніхто не вимагав доказів, що він також має професію.

"Кому спаде на думку, що є люди без фаху?" — гірко подумав Джордж.

Він купив квиток на літак до Сан-Франціско на третю годину ночі. Інші відлітали до великих центрів Олімпіади тільки вранці, а Джордж волів чекати якомога менше. Він улаштувався у гомінкій залі для пасажирів, вишукуючи очима полісменів. Та вони не з’являлися.

Джордж прибув у Сан-Франціско ще до полудня, і гамір міського життя приголомшив його. Він ніколи не бачив такого великого міста, а за останні півтора року звик до тиші й спокою.

До того ж був місяць Олімпіади. Коли він утямив, що саме цим пояснюється загальне збудження і сум’яття, то майже забув про власний відчай.

Для зручності пасажирів в аеропорту було встановлено Олімпійські стенди, біля них зібралися великі натовпи. Кожній основній професії відводився окремий стенд, на якому зазначалася адреса тієї Олімпійської зали, де цього дня проводили змагання за фахом, потім перелічувалися абітурієнти з зазначенням місця їхнього народження і називалася планета-замовник, якщо така була.

Все цілком відповідало традиціям. Джордж частенько читав у газетах опис Олімпійських змагань, бачив їх по телевізору і навіть одного разу був присутній на невеличкій Олімпіаді дипломованих різників у головному місті округи. Та й те змагання, хоч не мало ніякого відношення до інших світів (на ньому, звичайно, не було жодного представника з інших планет), привернуло увагу багатьох людей.

Частково таке велике скупчення людей пояснювалося самим фактом змагань, частково — місцевим патріотизмом (о, що відбувалося, коли серед учасників траплявся земляк!) і, звичайно, певною мірою тим, що можна було укладати парі. Боротися з цим було годі.

Джордж переконався, що наблизитися до стенда не так уже й просто.

Він спіймав себе на тому, що вже іншими очима дивиться на енергійні людські обличчя.

Був же час, коли ці люди брали участь у Олімпіаді. А чого вони досягли? Нічого!

Коли б вони стали переможцями, то не сиділи б на Землі, а були вже десь у глибинах Галактики. Хоч би ким вони стали, їхній фах відразу зробив їх здобиччю Землі. Або ж, коли хтось і мав високоспеціалізовані професії, то став здобиччю Землі через власну безталанність.

Тепер оці невдахи зібралися і прикидали можливості нових учасників змагань! Стерв’ятники!

Як палко він жадав, щоб вони оце прикидали його можливості!

Джордж механічно йшов уздовж стендів, тримаючись самого краю натовпу.

В літаку він поснідав, і йому не хотілося їсти. Зате було моторошно. Джордж опинився у великому місті під час веремії, яка супроводжувала початок Олімпійських ігор. Ця обставина, звичайно, й захищала його. Місто кишіло приїжджими. Ніхто не стане розпитувати Джорджа, нікому не буде до нього ніякого діла.

"Нікому, навіть Інтернатові", — з болем подумав Джордж.

Там за ним гляділи, як за хворим кошеням, та якщо хворе кошеня видужає, то йде собі, і що вдієш? Тим гірше для нього.

А тепер, коли він опинився у Сан-Франціско, що слід йому робити? Думки завели його в глухий кут. З кимось зустрітися? З ким? Як? Він не знав навіть, де йому зупинитися. Гроші, що лишилися у нього, здавалися жалюгідними мідяками.

В голову закралася перша зрадлива думка про повернення до Інтернату. Можна піти в поліцію… Він люто мотнув головою, наче сперечаючись з реальним супротивником.

Погляд затримався на слові "Металурги", яке яскраво висвічувалося на одному зі стендів. Поруч, дрібніше, — "з кольорових металів". А під довгим переліком прізвищ плавним почерком струменіло: "Замовник — Новія".

Це збудило болючі спогади: його суперечка з Тревіліяном, коли він був певний, що фах програміста набагато вищий за фах металурга, певний, що йде у потрібному напрямі. Він вважав себе за такого розумника… Такого розумника, що не стримався від хвастощів перед цим мстивим дріб’язковим Антонеллі. Він, Джордж, був тоді такий певний у собі, коли його викликали і він залишив у кімнаті очікування схвильованого Тревіліяна. Його самовпевненості не було меж.

Зненацька Джордж коротко і пронизливо схлипнув. Якийсь чоловік, озирнувшись, подивився на юнака й заквапився далі. Повз нього швидко пробігали, його штовхали на всі боки, а він стояв здивований, з роззявленим ротом і не міг відірвати очей від стенда.

Стенд немовби відгукнувся на його думки. Джордж уперто думав про Тревіліяна, і на мить йому здалося, ніби на стенді у відповідь спалахнуло слово "Тревіліян".

Ні, не здалося! Там, нагорі, справді стояло прізвище "Тревіліян", до того ж Арманд Тревіліян (те саме ім’я, яке так ненавидів Коротун; воно яскраво світилося на стенді для загального огляду), а поруч стояла точна назва їхнього рідного міста. Більше того, Трев мріяв про Новію, поривався туди, ні про що, крім Новії, не думав. А в цьому змаганні замовником виступала Новія.

Це конче мав бути Трев, добрий старий Трев. Джордж майже машинально подумав про те, як дістатися до місця змагання, і став у чергу за скімером.

"Трев таки добився свого! — засмучено подумав Джордж. — Він хотів бути металургом і став ним!"

Джорджеві було холодно і самотньо, як ніколи.

Біля входу в залу стояла черга. Видно, на Олімпіаді металургів очікувалася хвилююча і напружена боротьба. У всякому разі, її обіцяв палаючий у небі над залою напис, і так само, здавалося, думали люди, з’юрмлені перед входом.

Джордж подумав, що сьогодні буде дощ, судячи з кольору неба, та над усім Сан-Франціско від затоки до океану нап’яли прозорий захисний купол. Це, звичайно, коштувало силу грошей, але, коли йшлося про комфорт представників інших світів, усі витрати виправдовувалися. Ці люди мали прибути в місто на Олімпіаду. Вони смітили грішми, а за кожного найнятого фахівця планета-замовник платила не тільки Землі, а й місцевому урядові. Так що місто хотіло, щоб представники інших планет згадували про нього як про місце, де можна в місяць Олімпіади приємно провести час. Сан-Франціско знало, що робить.

Заглиблений в роздуми, Джордж усвідомив, що хтось лагідно тримає його за плече, відтак почув чийсь голос.

— Ви стоїте в черзі, юначе?

Черга посунулася, і Джордж не помітив, що поряд з ним утворилася порожнеча. Він швидко ступив уперед і промовив:

— Пробачте, сер.

Його піджака біля ліктя торкнулися двома пальцями. Джордж обережно озирнувся.

Чоловік, що стояв позаду, радісно кивнув. Його волосся було сталевого кольору, а з-під піджака визирав старомодний светр, що застібався спереду на ґудзики.

— Я не хотів вас образити.

— Пусте.

— Тоді все гаразд? — скидалося, що він схильний до розмови. — Я подумав, може, ви, сказати б, випадково потрапили в чергу, і, що ви, бува…

— Що я, бува?… — різко запитав Джордж.

— Ну, чи ви, бува, не учасник змагань, звичайно. Ви молодо виглядаєте.

Джордж відвернувся, не відчуваючи ніякого бажання продовжувати розмову. В душі спалахнув біль і роздратування проти тих, хто любив встромляти свого носа у чужі справи.

Раптом його осяяла нова думка. Чи не вдарили на сполох в Інтернаті, помітивши його зникнення? Може, тут взнали його прикмети або мають

фото. А що коли сивий, який стоїть у нього за спиною, намагається краще роздивитися Джорджеве обличчя.

Він не читав останніх новин. І випнув шию, щоб подивитися на рухому стрічку заголовків і коротких повідомлень, які бігли по одній із стінок купола, що вкривав місто, тьмяно висвічуючись на сірому тлі затягнутого хмарами надвечірнього неба. Та все марно, і він одразу ж здався. В повідомленнях для нього місця не знайдеться. Був час Олімпіади, і єдиними новинами, гідними уваги, були повідомлення про порівняльну кількість очок, що набрали переможці, призи, здобуті континентами, націями та містами.

Підбиття підсумків триватиме не один тиждень. Очки підраховуватимуться на душу населення, і кожне місто знайде такий спосіб підрахунку, який дасть йому змогу посісти почесне місце.

Його власне місто було колись третім на Олімпіаді електротехніків — третє місце у своєму штаті. Пам’ятна таблиця в ратуші й досі сповіщає про ту подію.

Джордж убгав голову в плечі і застромив руки в кишені, але одразу ж вирішив, що так він ще примітніший. Тоді Джордж розслабився і спробував прибрати байдужого вигляду, однак не відчув себе в більшій безпеці. Тепер він уже був у вестибюлі; поки що нічия рука не лягла йому на плече. Джордж ступив у залу з рядом людей і пройшов якнайдалі вперед.

Він був прикро вражений, помітивши поруч із собою сивого. Швидко відійшовши, спробував заспокоїтися. Зрештою, цей чоловік стояв у черзі за ним. Сивий не звернув на нього ніякої уваги, якщо не зважати на таємну посмішку, що промайнула на його обличчі. От-от мала вже розпочатися Олімпіада. Джордж підвівся, щоб подивитися, чи зможе відшукати Тревіліяна, — це тепер цікавило його найбільше.

Зала була дуже велика і мала класичну форму витягнутого овалу. Глядачі розташувалися на двох галереях, що тяглися попід стінами всієї зали, а учасники змагань — унизу, посеред довгого й вузького заглиблення. Механізми були вже встановлені, а на табло, які висіли над кожним робочим місцем, поки що світилися тільки прізвища та номери учасників змагань. Самі ж вони були на сцені. Хто читав, хто розмовляв. Якийсь хлопець уважно роздивлявся свої нігті. (Серед учасників вважалося, звичайно, негарним тоном приділяти хоча б найменшу увагу поставленим перед ними питанням аж до тої миті, коли пролунає сигнал початку змагань).

Джордж вивчив програму, знайдену в спеціальному заглибленні бильця свого крісла, і надибав прізвище Тревіліяна. Той значився під номером дванадцять, та, на жаль, його місце було в іншому кінці зали.

Джордж міг роздивитися постать учасника під номером дванадцять, який, тримаючи руки в кишенях, стояв спиною до свого апарата й роздивлявся глядачів з таким виглядом, наче перераховував їх. Та Джордж не міг розгледіти його обличчя.

А все ж то був Трев.

Джордж опустився на своє місце. Йому було цікаво, як покаже себе Трев. Почуття відповідальності спонукало вірити в Тревіліянів успіх, проте щось мучило його, народжувало обурення і протест. Як же так: він, Джордж, людина без професії, сидить тут звичайним глядачем, а там Тревіліян, дипломований металург по кольорових металах, учасник змагань.

Цікаво, чи брав Тревіліян участь в Олімпіаді у перший рік після здобуття фаху. Інколи люди так роблять, якщо були особливо певні в собі або поспішали. Але тут крився певний ризик. Хоч би який ефективний був процес навчання, рік перебування на Землі після

здобуття освіти (як казали, "щоб змастити застиглі знання") забезпечував вищі результати.

Якщо Тревіліян виступав у змаганнях вдруге, він, мабуть, не досяг значних успіхів. Джорджу стало соромно, що ця думка принесла йому якусь приємність.

Він роззирнувся довкола. Майже всі місця зайняті. На Олімпіаді буде багато глядачів. А отже, учасники працюватимуть з великою напругою і з великою енергією, правда, все залежить від особливостей характеру.

"Чому воно зветься Олімпіадою?" — раптом подумав Джордж. Він ніколи не знав цього. Чому хліб називають хлібом?

Якось він запитав батька:

— Тату, чому воно зветься Олімпіадою?

І батько відповів:

— Олімпіада — означає змагання.

— А коли ми боремося з Коротуном — це теж змагання? — поцікавився Джордж.

— Ні, — відповів Плейтен-старший. — Олімпіада особливе змагання. Не запитуй дурниць. Коли здобудеш освіту, знатимеш усе, що тобі належить знати.

Повернувшись до дійсності, Джордж зітхнув і ще більше увібгався в крісло.

"Все, що тобі належить!"

Дивно, як добре ті слова збереглися в його пам’яті: "Коли здобудеш освіту". Ніхто ніколи не казав йому: "Якщо здобудеш освіту".

Тепер Джорджеві здавалося, що він завжди запитував про дурниці. Наче його розум інстинктивно передбачав свою нездатність здобути освіту і він починав ставити запитання, щоб звідусіль зібрати по краплині більше знань.

А в Інтернаті заохочували його цікавість, бо вважали таку допитливість корисною. То була єдина можливість про щось дізнатися.

Раптом Джордж виструнчився. Що він робить, до біса? Клює на їхню вудочку? Невже він здасться тільки тому, що там перед ним Трев, який здобув освіту й бере участь в Олімпіаді?

Він не недоумок! Ні!

І крик його душі луною відгукнувся раптовим гомоном по аудиторії. Всі встали.

В ложу посеред довгої частини овалу заходили люди, одягнені в кольори планети Нової, і саме слово "Новія" спалахнуло на головному табло, навислому над ложею.

Новія — планета класу А з великим населенням, з високорозвиненою цивілізацією, може, найвищою у всій Галактиці. Кожен землянин мріяв колись жити в такому світі, як Новія, або принаймні щоб хоч його діти жили там. Джордж згадав, як палко прагнув до Нової Тревіліян, і от тепер він бореться за право поїхати туди.

Згасли вогні на тій частині стелі, під якою сиділи глядачі, й згасли стіни. Яскравий промінь висвітив заглиблення в центрі овалу, де розташувалися учасники змагань.

Джордж знову спробував роздивитися Тревіліяна. Та той був дуже далеко.

— Шановні новіанські замовники, леді і джентльмени! — пролунав чіткий, добре поставлений голос диктора. — Зараз почнуться Олімпійські змагання металургів по кольорових металах. У змаганнях беруть участь...

Дуже ретельно диктор зачитав програму. Прізвища, назви міст, звідки прибули учасники, рік здобуття освіти. Глядачі зустрічали кожне ім’я радісними вигуками, а коли серед учасників називали жителів Сан-Франціско, здіймався неймовірний гамір.

Дійшла черга до Тревіліяна, і Джордж несподівано для себе скажено заволав, замотиляв руками. Та ще більше його здивувало, що сивий чоловік, який сидів поруч із ним, поводився так само.

Джордж не міг приховати свого подиву, а сусіда нахилився до нього і напружив голос, щоб перекричати шум:

— Тут немає нікого з мого рідного міста. Я вболіватиму за ваше. То ваш знайомий?

Джордж відсахнувся.

— Ні.

— Я помітив, що ви все дивитесь у тому напрямі. Не хочете скористатись моїм біноклем?

— Ні, дякую. ("Чому цей старий дурень сває носа не в свої справи?")

Диктор знай виголошував нові офіційні відомості стосовно порядкового номера змагань, методи хронометрування та відліку очок тощо. Нарешті він дійшов до найголовнішого, і публіка завмерла.

— Кожний учасник змагання отримає по бруску сплаву з кольорових металів невідомого складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятих відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки знявся схвальний гомін.

— Потрібно, щоб кожний учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усунув дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід запросити. Час на її доставку буде вирахуваний з загального часу, витраченого на виконання завдання. Всі учасники готові?

Табло над цифрою "п’ять" спалахнуло тривожним сигналом. Учасник під номером "п’ять" бігом вискочив із зали й швидко повернувся. Глядачі доброзичливо розсміялися.

— Всі готові?

Сигналів на табло більше не спалахувало.

— Чи є запитання? Тиша.

— Можете починати.

Звичайно, ніхто серед глядачів не мав змоги визначити безпосередньо, як посувається робота кожного з учасників. За перебігом подій глядачі дізнавалися тільки з інформації, що з’являлася

на табло. Та це й не мало ніякого значення. За винятком металургів, які могли бути присутні серед глядачів, ніхто суті змагання все одно б не второпав, у всякому разі, з фахового погляду. Головне — знати, хто виграє, хто здобуде друге місце, хто третє. Для тих, хто заклався (парі заборонялися законом, але перешкодити їм було неможливо), на все інше було наплювати.

Джордж стежив за подіями пожадливо, як і всі. Його погляд перебігав від одного учасника до другого. Він бачив, як один з них, вправно орудуючи якимось маленьким інструментом, зняв кришку зі свого мікроспектрографа; як інший вп’явся очима в екран апарата; як третій спокійно вкладав свій брусок у затискувач праворуч і як четвертий регулював верньєр, причім так обережно, що здалося, ніби він застиг у повній нерухомості.

Тревіліян, як і решта учасників, був увесь у роботі. Джордж не мав змоги визначити, як ідуть його справи.

На табло учасника номер "сімнадцять" висвітилося: "Промінь не сфокусовано".

Публіка несамовито зааплодувала.

Учасник під номером "сімнадцять" міг бути правий, але міг, звичайно, й помилитися. Якщо він припустився помилки, то повинен виправити свій діагноз і, отже, згаяти час. Та може статися, що він не виправить діагноз і йому не вдасться завершити аналізу. Або, ще гірше, доведе аналіз до кінця, однак результат його виявиться зовсім неправильний.

Та забудьмо про це. Поки що глядачі звеселіли.

Спалахнули й інші табло. Джордж не зводив очей з табло під номером "дванадцять". Нарешті воно теж засвітилося: "Держак децентровано. Потрібен новий спуск затискувача".

До нього підбіг працівник з новою деталлю. Якщо Тревіліан помилився, це означатиме марну затримку, а час, витрачений на очікування деталі, не буде вирахувано з загального. Джордж затамував подих.

На табло номер "сімнадцять" почали з’являтися результати аналізу: алюміній — 41,2649; магній — 22,1914, мідь — 10,1001.

То тут, то там вихоплювалися цифри на інших табло.

Глядачі скаженіли.

Джордж не розумів, як учасники могли працювати в такому гаморі. Потім він подумав, що то, може, й на краще, адже першорядний фахівець повинен бездоганно працювати й за складних обставин.

На "сімнадцятому" спалахнула червона рамка, що означало кінець роботи. Учасник підвівся з місця. "Четвертий" відстав всього на дві секунди. Один за одним до них приєдналися інші.

Тревіліян іще працював, досі не інформуючи про другорядні складові частини свого сплаву. Коли майже всі учасники вже стояли, він теж підвівся. Останній устав "п’ятий", і публіка вибухнула іронічними вигуками.

Однак це ще був не кінець. Офіційне рішення, як і годиться, затримувалося. Витрачений час відігравав неабияку роль, та не менш важливою була точність аналізу. І не всі завдання були однаково важкими. Необхідно зважити багато факторів.

— Переможець змагань виконав завдання за чотири хвилини двадцять секунд, поставив правильний діагноз і отримав правильний результат з точністю до семи десятитисячних відсотка — це учасник під номером… "сімнадцять", Генрі Ентон Шмідт з…

Все потонуло в скаженому галасі. За ним ішов восьмий номер, потім четвертий, чий добрий показник часу був зіпсований п’ятьма сотими відсотка у визначенні кількісного складу ніобію. Диктор навіть не згадав про "дванадцятого". То був його крах.

Джордж подерся через натовп до дверей, з яких мали вийти учасники змагання, і знайшов тут уже багацько людей. Це були родичі, які плакали (від щастя чи горя — залежно від обставин), вони прийшли, щоб зустріти учасників змагань, репортери, які прагнули взяти інтерв’ю у переможця, земляки, які полюють за автографами та рекламою, і просто цікаві. Були тут і дівчата, що сподівалися привернути до себе увагу переможця, який майже напевно вирушить на Новію (а може, потерпілого, який потребує розради і має багато грошей, щоб дозволити собі таку розкіш).

Джордж подякував долі, що не побачив жодного знайомого обличчя. Сан-Франціско далеко від його рідного міста, і важко уявити, щоб хтось із родичів Трева з’явився і підтримав його.

Непевно посміхаючись і відповідаючи кивками на схвальні вигуки, з’явилися учасники змагання. Поліцейські стримували натовп на достатній відстані, щоб звільнити їм прохід. Кожен з тих, хто набрав велику кількість очок, подібно до магніту, що рухається по купі залізних ошурків, поривав із собою частину людей.

Коли вийшов Тревіліян, тут уже майже нікого не залишилося. (Джорджеві чомусь здалося, що той не поспішав виходити, очікуючи слушного моменту). В його суворо стиснених губах була сигарета. Опустивши очі, він повернувся, щоб піти.

Майже за півтора року, які здалися Джорджеві вдесятеро довшими, то був перший спомин про рідний дім. Його вразило, що Тревіліян анітрохи не зістарився і залишився тим самим Тревом, яким бачив його востаннє.

Джордж смикнувся вперед.

— Треве!

Здивований Тревіліян швидко обернувся. Він пильно подивився на Джорджа, потім простяг йому руку.

— Джордж Плейтен, якого дідька… — Радісний вираз, що з’явився на його обличчі, майже одразу зник. Його рука впала раніше, ніж Джордж устиг її потиснути. — Ти був там? — різким рухом голови Тревіліян вказав на залу.

— Був.

— Щоб подивитися на мене?

— Так.

— Мені не дуже пощастило, правда ж?

Він кинув цигарку на землю і розчавив недопалок ногою, дивлячись у бік вулиці, де повільно ходили люди, пробираючись до скімерів, і формувалися нові черги охочих потрапити на наступну за розкладом Олімпіаду.

— Ну й що? — з притиском промовив Тревіліян. — Я програв тільки вдруге. Після того як сьогодні повелися зі мною, Новія може забиратися до біса. Є планети, які просто вчепилися б у мене… Та, слухай-но, я не

бачив тебе з дня Освіти. Де ти пропадав? Твої батьки казали, що ти поїхав на спеціальне завдання, але нічого не пояснювали. Ти ж ні разу мені не писав. А міг би.

— Так, я повинен був написати, — непевно мовив Джордж. — У всякому разі, я прийшов сказати, що мені прикро, що все так недоладно вийшло.

— Не жалій, — відказав Тревіліян. — Я ж казав тобі, що Новія може забиратися до біса… До того ж я мав знати це раніше, бо давно вже блукали чутки, що будуть користуватися апаратом Бімена. Всі гроші було вкладено в апарати Бімена. В отих клятих стрічках, які дали мені освіту, був передбачений спектрограф Хенслера, а хто тепер користується Хенслером? Хіба що планети сузір’я Гомена, якщо їх взагалі можна назвати планетами.

— А хіба ти не можеш подати скаргу в…

— Не будь дурнем. Мені скажуть, що мій мозок призначений для Хенслера. Піди посперечайся. Все йшло не так, як треба. Ти помітив, що тільки мені одному довелося посилати по запчастину?

— Вони не вирахували витраченого на це часу.

— Звичайно, однак я гаяв час, роздумуючи, чи правильно я встановив діагноз, коли помітив, що серед запчастин, якими я був забезпечений, нема спуска затискувача. І цей час теж не вирахували. Якби це був мікроспектрограф Хенслера, я б знав, що й до чого. Як я міг змагатися з ними? Головний переможець — житель Сан-Франціско, так само, як. і троє з наступної четвірки. А п’яте місце посів хлопець із Лос-Анджелеса. Вони здобули освіту по стрічках, якими забезпечують великі міста. По найкращих з тих, які існують. Там і біменівський спектрограф, і все інше. Як же я міг змагатися з ними? Я подолав довжелезний шлях сюди тільки для того, щоб використати свій шанс на Олімпіаді за моїм

фахом, де замовником виступала Новія, але з тим же успіхом я міг би залишитися вдома. Запевняю тебе — я знав, що так воно й буде. Новія — не єдина кам’яна брила в космосі. Із усіх проклятих…

Він говорив це не для Джорджа. Він взагалі ні до кого не звертався. Джордж зрозумів, що його просто пробрало і Трев відводив душу.

— Якщо ти знав про спектрограф Бімена, хіба ти не міг ознайомитися з ним? — запитав Джордж.

— Я ж кажу тобі, що його не було в моїх стрічках.

— Ти міг почитати… книжку.

Тревіліян раптом так пронизливо глянув на нього, що останнє слово завмерло на Джорджевих устах.

— Ти що, смієшся? — сказав Тревіліян. — Тобі це здається кумедним? Невже ти гадаєш, що я можу прочитати яку-небудь книжку і запам’ятати достатньо, щоб зрівнятися з кимось, хто справді знає.

— Я вважав…

— А ти спробуй. Спробуй… До речі, який ти здобув фах? — несподівано запитав Тревіліян. В голосі його забриніла очевидна ворожість.

— Розумієш…

— Ну що ж, розповідай. Якщо ти вже корчиш із себе такого розумника, давай подивимося, ким ти став. Я бачу, ти все ще на Землі, значить, ти не програміст і твоє спеціальне завдання не таке вже й важливе.

— Послухай, Треве, — мовив Джордж, — я запізнююсь на побачення. — Він позадкував, силкуючись посміхнутися.

— Ні, ти не підеш. — Тревіліян, скаженіючи, кинувся до Джорджа і вчепився в його піджак. — Дай відповідь на моє запитання. Для чого з’являтися сюди й тикати мене носом в мою поразку, якщо сам не в змозі витерпіти те саме, що й я? Ти чуєш мене?

Він шалено тряс Джорджа, і коли вони, не припиняючи боротьби й мало не падаючи, рухалися через залу, у вухах Джорджа пролунав голос долі у вигляді оклику полісмена:

— Досить. Досить. Припиніть!

Серце Джорджеві налилося свинцевим тягарем і важко забилося. Полісмен запитає їхні імена і вимагатиме посвідчення, а у Джорджа немає документів. Після перших же запитань відкриється, що він не має фаху. І, крім того, все відбуватиметься в присутності Тревіліяна, який нестерпно страждав, зазнавши невдачі, й, повернувшись додому, він роздзвонить це всім, утішаючи своє уражене самолюбство.

Джордж не міг знести цього. Він вирвався і кинувся був тікати, та відчув на своєму плечі важку руку полісмена.

— Гей, постривайте! Покажіть-но ваші документи.

Обмацуючи кишені в пошуках свого посвідчення, Тревіліян різко мовив:

— Я — Арманд Тревіліян, металург по кольорових металах. Я тільки-но брав участь в Олімпіаді. Ви краще з’ясуйте, сержанте, хто він такий.

Джордж стояв перед ним і не міг вимовити ні слова. Губи йому пересохли, а горло стислося.

Почувся чийсь спокійний і вимогливий голос:

— Можна вас на хвилиночку, сержанте?

Полісмен обернувся:

— Так, сер?

— Цей юнак — мій гість. Що сталося?

Джордж озирнувся, не в змові приховати подиву. Це був той самий сивий чоловік, який сидів з ним поряд на Олімпіаді. Сивий доброзичливо кивнув Джорджеві. Його гість? Він що, з глузду з'їхав?

— Ці двоє порушували порядок, сер, — пояснив полісмен.

— Заподіяно якийсь злочин? Є збитки?

— Ні, сер.

— Що ж, тоді я всю відповідальність беру на себе.

Він показав полісменові маленьку картку, той одразу ж відступив назад.

— Постривайте… — обурено почав було Тревіліян, але полісмен рвучко повернувся до нього:

— Все гаразд. Маєте якісь претензії?

— Я тільки…

— Йдіть своєю дорогою. І ви теж… Розходьтеся.

Навколо них зібрався чималий натовп. Тепер він розпався, і люди неохоче розійшлися.

Джордж дозволив супроводжувати себе до скімера. Однак перед тим як сідати, зупинився.

— Дякую вам, але ж я не ваш гість.

Могло ж статися так, що його помилково вважають за когось іншого.

Та сивий посміхнувся і сказав:

— Ви зараз дійсно мій гість. Дозвольте відрекомендуватися. Я — Ладислас Інженеску, дипломований історик.

— Але ж…

— З вами нічого поганого не трапиться, повірте. Зрештою, я просто хотів позбавити вас деяких неприємностей, пов’язаних з поліцією.

— Але ж чому?

— Ви хочете знати причину? Ну припустімо, що ми з вами — ви і я — почесні земляки. Згадайте, як ми разом уболівали за ту саму людину. А ми, земляки, повинні триматися один одного, навіть якщо ми зв’язані почесним громадянством. Еге ж?

І Джордж, який зовсім не довіряв ні цьому Інженеску, ні самому собі, опинився у скімері. Він вирішив було вилізти, та вони вже піднялися в повітря.

"Цей чоловік посідає якесь положення в суспільстві, — збентежено подумав він. — Бо ж полісмен послухав його".

Джордж уже майже забув, що головна мета його прибуття до Сан-Франціско — розшукати не Тревіліяна, а кого-небудь, досить впливового, щоб домогтися перегляду його здібностей для здобуття освіти.

Такою людиною міг бути й цей Інженеску. І він сам натрапив на Джорджа.

Все може скластися дуже вдало… Проте ця думка здалася Джорджеві не дуже переконливою. На душі було мулько.

Під час недовгого польоту Інженеску вів спокійну розмову. Він показав Джорджеві найцікавіші в місті місця, поділився згадками про минулу Олімпіаду, на якій був присутній. Джордж слухав неуважно, хмикаючи у паузах щось незрозуміле. Він з хвилюванням стежив, куди летить скімер.

Чи не прямують вони до одного з виходів у захисному куполі, щоб вилетіти з міста? Ні, вони почали знижуватися, і Джордж з полегшенням зітхнув.

Скімер опустився біля розташованого на даху входу в готель. Коли Джордж виліз, Інженеску запитав:

— Ви не відмовитесь пообідати зі мною в моєму номері?

— Звичайно, — відповів Джордж і приязно посміхнувся. Він якраз почав відчувати порожнечу в шлунку, бо ж пропустив другий сніданок.

За обідом Інженеску не промовив і слова. Настала ніч, і автоматично ввімкнулися стіни. "Я прожив самостійно майже цілий день", — подумав Джордж.

Коли вони вже пили каву, Інженеску нарешті знов озвався:

— Ви поводилися так, наче підозрювали мене в чомусь недоброму.

Джордж почервонів і, поставивши чашку, спробував щось заперечувати, та його літній співрозмовник розсміявся і похитав головою:

— Так воно і є. Я уважно спостерігав за вами, відколи вперше побачив, і мені здається, що тепер багато про вас знаю.

Джордж перелякано підвівся.

— Сядьте, — мовив Інженеску, — я тільки хочу допомогти вам.

Джордж сів, але в голові його здійнявся вир думок. Якщо старий знав, хто він, то чому не залишив у руках полісмена? А з другого боку, чому він вирішив запропонувати йому допомогу?

— Ви бажаєте знати, чому я вирішив допомогти вам? — запитав Інженеску. — О, не лякайтесь, я не вмію читати думки. Бачите, мій досвід дозволяє з найнезначнішої зовнішньої реакції людини судити про її думки. Вам це зрозуміло?

Джордж заперечно похитав головою.

— Спробуйте уявити собі, яким ви мені здалися з першого погляду, — сказав Інженеску. — Ви стояли у черзі, щоб подивитися Олімпіаду, та дрібні деталі вашої поведінки не відповідали тому, що ви робили. Ви мали непідходящий вираз обличчя, не ті жести. Я подумав, що тут щось не те, що тут криється якась дивовижна загадка. Можливо, розмірковував я, ви самі не усвідомлюєте, що з вами. Я не витримав, пішов і сів поруч з вами. Потім, коли ви вийшли, я знову пішов за вами і підслухав розмову з другом. І вже після того ви стали для мене дуже цікавим об’єктом для вивчення — вибачте, якщо це звучить неприродно,

— тож я не міг дозволити, щоб вас забрали в поліцію… Скажіть, що вас турбує?

Джордж вагався. Якщо це пастка, то для чого діяти таким кружним шляхом? А йому ж так треба до когось звернутися! Бо ж він приїхав у місто по допомогу, а зараз йому її пропонують. Можливо, погано саме те, що її запропонували. Допомога дається йому надто вже легко.

— Звичайно, те, що ви розповісте мені як соціологу, не підлягає розголошенню, — вів далі Інженеску. — Ви розумієте, що це означає?

— Ні, сер.

— Це означає, що з мого боку буде безчесним, якщо я розповім комусь про те, що дізнаюся від вас, хоч би з якою метою я це зробив. Більше того, ніхто не має законного права примусити мене щось розповідати.

— А я думав, ви — історик, — у Джорджеві несподівано спалахнула підозра.

— Так, я — історик.

— Тільки-но ви сказали, що соціолог.

Інженеску зареготав.

— Даруйте, юначе, мені не слід було сміятися, — вибачився він, коли зміг заговорити. — Я перепрошую, юначе, бо сміявся не з вас. Я сміявся з Землі, з того, якого великого значення вона надає природничим наукам, і з деяких практичних сторін цього захоплення. Пропоную парі, що ви можете відтарабанити напам’ять будь-який розділ будівельної технології або теоретичної механіки і водночас нічогісінько не тямите в соціології.

— Припустімо, тоді що ж таке соціологія?

— Соціологія — це наука, яка вивчає людські колективи. Вона, як, наприклад, зоологія, ділиться на багато спеціалізованих галузей. Скажімо, є фахівці з культури, які вивчають культуру, її зростання, розвиток і занепад. Культура, — додав він, випереджаючи Джорджеве запитання, — це поєднання всіх аспектів нашого життя. До культури належить те, в який спосіб ми заробляємо собі на життя, у що віримо, від чого отримуємо задоволення, наші уявлення про добро та зло тощо. Ви розумієте?

— Здається, так.

— Економіст — не фахівець з економічної статистики, а саме економіст — спеціалізується на вивченні того, у який спосіб культура задовольняє тілесні потреби кожного члена суспільства. Психолог вивчає окремих членів суспільства і той вплив, який суспільство має на них. Прогнозист планує майбутній шлях розвитку суспільства, а історик… Це вже з моєї галузі.

— Так, сер.

— Історик спеціалізується на вивченні розвитку в минулому нашого суспільства, а також суспільств з іншими культурами.

Джордж відчув цікавість до слів Інженеску.

— А хіба в минулому щось було інакше?

— Аякже! Раніше не було освіти, у всякому разі, того, що ми звемо освітою.

— Знаю, — промовив Джордж, — люди вчилися по книжках, збираючи знання по крихтах.

— Звідкіля ви це знаєте?

— Чув, — обережно відповів Джордж і додав: — А який сенс думати про те, що відбувалося в далекому минулому? Я хочу сказати, що з усім цим вже покінчено, чи не так?

— З минулим ніколи не буває покінчено, юначе. Воно роз’яснює теперішнє. Чому, наприклад, у нас саме така система освіти?

Джордж неспокійно засовався. Його співрозмовник постійно повертався до цієї теми.

— Бо вона найкраща, — огризнувся Джордж.

— Так, але чому вона найкраща? Послухайте мене хвилинку, і я поясню вам. А потім ви мені скажете, чи є сенс у вивченні історії. Навіть тієї, що передувала міжзоряним польотам… — Він зупинився, побачивши на Джорджевому обличчі неймовірний подив. — Отже, ви гадали, що так було завжди?

— Я ніколи не задумувався над цим, сер.

— Я в цьому не сумнівався. Але ж колись, чотири, п’ять тисяч років тому, людство було прикуте до поверхні Землі. Навіть на той час воно досягло досить високого рівня технічного розвитку, а населення зросло настільки, що будь-які технічні несправності призвели б до масового голоду й хвороб. Для того щоб не знижувався рівень техніки і вона рухалася вперед у ногу із зростом населення, треба було готувати все більше й більше інженерів і вчених. Проте, зважаючи на розвиток науки, на їхнє навчання потребувалося все більше й більше часу. Коли ж уперше було відкрито способи міжпланетних, а потому й міжзоряних польотів, ця проблема стала ще гостріша. Фактично через нестачу належно підготовлених фахівців людство довго не могло по-справжньому колонізувати планети за межами Сонячної системи.

Злом настав, коли розкрили механізм зберігання знань у людському мозку. Після цього відкриття почалася розробка стрічок освіти, які б змінили цей механізм таким чином, щоб можна було відразу вкласти в мозок значну кількість, так би мовити, готових знань. А втім, ви це знаєте.

Відтак стало можливим випускати тисячі й мільйони фахівців, і ми розпочали те, що хтось назвав "Заповненням Всесвіту". Зараз у Галактиці півтори тисячі заселених планет і заселенню наступних не видно кінця.

Ви розумієте, що з цього випливає? Земля експортує стрічки освіти, що дають змогу готувати фахівців низької кваліфікації, і це гарантує єдність культури для всієї Галактики. Так, наприклад, завдяки стрічкам, які навчають читати, ми всі говоримо однією мовою… Не дивіться так вражено. Можуть бути й інші мови, і в минулому люди на них розмовляли. Їх були сотні.

Земля також експортує висококваліфікованих спеціалістів, і кількість її населення не перевищує припустимого рівня. Оскільки за вивозу фахівців зберігається статева рівновага, вони можуть самовідтворюватися, що сприяє зросту населення на тих планетах, де є така проблема. Крім того, за стрічки та спеціалістів нам платять сировиною, яка конче необхідна і від якої залежить наша економіка. Тепер ви розумієте, чому така система освіти найкраща?

— Так, сер.

— І вам легше зрозуміти це, знаючи, що без неї протягом півтори тисячі років було неможливо колонізувати планети інших сонячних систем?

— Так, сер.

— Виходить, ви бачите, в чому користь історії. — Історик посміхнувся. — А тепер хотілося б знати: розумієте ви, чому я цікавлюся вами?

Джордж умить повернувся з простору і часу назад до дійсності. Видно, Інженеску недарма завів цю розмову. Вся його лекція була спрямована на те, щоб підступитися до нього.

— Чому ж? — невпевнено запитав Джордж.

— Соціологи вивчають суспільство, а суспільство складається з людей.

— Ясно.

— Але люди — не машини. Фахівці в галузі природних наук працюють з машинами. Щоб збагнути машину, треба оволодіти обмеженим обсягом знань, і ці фахівці знають про неї все. Більше того, всі машини даного виду майже однакові, так що кожна машина окремо не становить для них особливого інтересу. Але ж люди… О, вони настільки складні й так відрізняються один від одного, що соціолог ніколи не знає про них усе чи хоча б значну частину того, що можна про них знати. Щоб опанувати свою спеціальність, він повинен постійно вивчати людей, надто незвичайних особин.

— Таких, як я, — байдуже промовив Джордж.

— Гадаю, я б не назвав вас особиною, та ви — людина незвичайна. Ви варті того, щоб вами займалися, і, якщо дозволите, я постараюсь допомогти вам. Якщо ви вскочили в халепу і якщо допомогти вам буде в моїх силах.

В Джорджевім мозку вирували думки — вся ця розмова про людей і колонізацію, що стала можливою завдяки освіті… Неначе хтось

розтрощив його тверді переконання й безжалісно жбурляв у всі боки їхні уламки.

— Дайте мені подумати, — промовив Джордж, стиснувши долонями голову. Потім, опустивши руки, він тихо мовив: — Ви зробите для мене дещо, сер?

— Якщо зможу, — люб’язно відповів історик.

— А все, що я розповім вам у цій кімнаті, залишиться між нами. Ви так казали.

— Так воно й буде.

— Тоді влаштуйте мені побачення з якоюсь офіційною особою з іншої планети, з… новіанином.

Усім своїм виглядом Інженеску виказав неабиякий подив.

— Ну, знаєте…

— Ви можете це влаштувати, — переконливо промовив Джордж. — Ви самі поважна офіційна особа. Я бачив, який вигляд мав полісмен, коли ви тицьнули йому під носа своє посвідчення. Якщо ви мені відмовите, я… я не дозволю вам вивчати мене.

Самому Джорджеві його погроза здалася безглуздою й безсилою. Проте на Інженеску вона, здавалося, вплинула неабияк.

— Ваша умова нездійсненна, — сказав він. — Новіанин у місяць Олімпіади…

— Ну добре, тоді зв’яжіть мене з якимось новіанином по відеофону, і я сам домовлюся з ним про зустріч.

— Гадаєте, вам це вдасться?

— Я переконаний. От побачите.

Інженеску задумливо глянув на Джорджа і простягнув руку до відеофону.

Джордж чекав, сп’янілий своїм новим баченням усієї проблеми і тим відчуттям сили, яке воно в ньому зародило. Він не може зазнати невдачі. Не може. Він усе-таки стане новіанином. Джордж з тріумфом залишить Землю, наперекір Антонеллі й усій отій компанії дурнів з Інтернату (він мало не зареготав уголос) для недоумків.

Джордж прикипів очима до екрана, що засвітився і мав розчахнути вікно до новіан, вікно в перенесений на Землю куточок Нової. Він домігся свого за якихось чотири години.

Коли екран прояснів, розлігся вибух сміху, але поки що годі було розрізнити жодного обличчя, тільки тіні чоловіків і жінок швидко рухалися врізнобіч. Почувся чийсь голос, що чітко пролунав серед загального гомону.

— Інженеску? Питає мене?

І тоді, пильно дивлячись з екрана, з’явився він, новіанин. Справжній новіанин. (Щодо цього у Джорджа не виникло ніяких сумнівів. В ньому було щось геть неземне, щось таке, що неможливо чітко визначити чи хоч на мить сплутати з чимось іншим).

Він був смуглявий, темне волосся хвилею — гладенько зачесане з чола назад. Мав тонкі чорні вуса і клинцювату борідку, яка вкривала

лише одну половину обличчя. Зате друга була гладенькою, наче з неї назавжди видалили рослинність.

Він посміхнувся.

— Ладисласе, чи не занадто? Ми звичайно припускаємо, що доки ми на Землі, нас пильнують. В рамках розумного, звичайно. Але читання думок — це в ніякі рамки не йде.

— Читання думок, вельмишановний?

— Зізнавайтесь-но! Ви ж знали, що я збирався викликати вас сьогодні ввечері. Ви ж знали, що я тільки хотів допити оцей келишок. — На екрані з’явилася його рука, і він подивився крізь маленьку чарку, наповнену бузкового кольору лікером. — На жаль, я не можу пригостити вас.

Новіанин не бачив Джорджа, який перебував за полем зору відеофону, і Джорджеві від цього було тільки легше. Йому потрібен був якийсь час, щоб заспокоїтись. Він наче перетворився на суцільні неспокійні пальці, які безперестану рухалися, відстукували нервовий дріб...

Але Джордж таки мав рацію. Він не помилився. Інженеску справді обіймав поважну посаду. Сам новіанин, звертаючись до нього, називав його на ім’я.

Знаменито! Справи йшли чудово. Те, що Джордж утратив через Антонеллі, він з лихвою відшкодує, використовуючи Інженеску. І коли-небудь він, ставши кінець кінцем самостійним, зможе повернутися таким самим могутнім новіанином, як оцей, що дозволяв собі недбало жартувати з Інженеску, називаючи його на ім’я, залишаючись "вельмишановним", — він тоді поквитається з Антонеллі. Він відплатить йому за ці півтора року і...

Захопившись звабливими мріями, Джордж мало не забув про все на світі і, раптом усвідомивши, що не стежить за тим, що відбувається на екрані, повернувся до дійсності.

— …не переконливо, — провадив новіанин. — Новіанська цивілізація така ж складна й високорозвинена, як і цивілізація Землі. У всякому разі, Новія — не Зестон. Адже це безглуздя, що нам доводиться прилітати сюди по окремих спеціалістів.

— О, тільки за новими моделями, — заспокійливо мовив Інженеску. — Ніколи немає впевненості, що всі нові моделі фахівців вам знадобляться. На придбання стрічок освіти ви витратили б стільки ж, скільки вам довелося б заплатити за тисячу фахівців, а звідки ви знаєте, що вам буде потрібна саме така кількість?

Новіанин вихилив залишки напою і розреготався. (Джордж якось зніяковів від легковажності новіанина. Він стурбовано подумав, чи не слід було б тому обійтись без цієї чарки і навіть без двох чи трьох попередніх).

— Це ж явна облуда, Ладисласе, — мовив новіанин. — Ви чудово знаєте, що в нас знайдеться справа для всіх останніх моделей фахівців, які нам удалося дістати. Сьогодні я роздобув п’ять металургів…

— Я знаю, — зауважив Інженеску, — я був там.

— Пильнували за мною! Нишпорили! — заволав новіанин. — Я поясню вам, у чому справа. Фахівці нового виду відмінні від попередніх тільки тим, що вміють працювати зі спектрографом Бімена. Стрічки не можуть бути модифікованими ні на от стілечки, — він стулив два пальці докупи, — в порівнянні з минулорічними. Ви випускаєте нові моделі фахівців тільки, щоб змусити нас приїхати сюди з простягненою рукою і витратитися на їхнє придбання.

— Ми не примушуємо їх купувати.

— Слушно, зате ви продаєте спеціалістів нового виду на Ландонум, а ми ж не повинні відставати. Ви затягуєте нас у зачароване коло, ви, лицемірні земляни. Та стережіться, може, десь є з нього вихід. — В смішку новіанина забриніли різкі нотки, і він вчасно урвав.

— Від усієї душі сподіваюсь, що вихід є, — мовив Інженеску. — А що стосується мети мого виклику…

— Так це ви викликали мене. Що ж, я вже висловив свою думку. Вважаю, що до наступного року з’явиться новий тип металургів, щоб нам було за що платити товарами. І вони відрізнятимуться від спеціалістів цього року тільки вмінням поводитися з якимось новим пристроєм для аналізу ніобію, а ще через рік… Але продовжуйте. Так чого ж ви хочете?

— У мене тут є один юнак, і я б хотів, щоб ви його вислухали.

— Що? — видно, пропозиція не особливо привабила новіанина. — На яку тему?

— Не знаю. Він не казав мені. Правду кажучи, він навіть не назвав свого імені та фаху.

Новіанин спохмурнів.

— Тоді для чого гаяти мій час?

— У нього, либонь, нема сумнівів, що вас зацікавить те, про що він збирається говорити.

— Оце так так!

— Ну, будьте ласкаві, особисто для мене, — сказав Інженеску.

Новіанин знизав плечима.

— Давайте його сюди, але попередьте, щоб він надто не розводився.

Інженеску відступив убік і прошепотів:

— Звертаючись, називайте його "вельмишановний".

Джордж із зусиллям проковтнув слину. Отже, прийшов час.

Джордж відчув, як усе тіло його стає вологим від поту. Хоча ідея прийшла йому в голову зовсім недавно, він був певний у своїй правоті. Думка народилася під час розмови з Тревіліяном, потім під балаканину Інженеску вона перебродила і сформувалася, а тепер слова новіанина, здавалося, поставили все на свої місця.

— Вельмишановний, — почав Джордж, — я прийшов, щоб показати вихід із зачарованого кола.

Новіанин похмуро глянув на нього.

— З якого це зачарованого кола?

— Ви самі згадали про нього, вельмишановний. З того зачарованого кола, в яке потрапляє Новія, коли ви прилітаєте на Землю по… по фахівців.

Він не міг дати ради своїм зубам, які вибивали дріб, — від страху, а не від хвилювання.

— Ви хочете сказати, що вам відомо, яким чином ми можемо обійтись без Земного інтелектуального ринку? Так?

— Так, сер. Ви можете створити свою власну систему освіти.

— Хм. Без стрічок?

— Т-так, вельмишановний.

— Інженеску, станьте так, щоб я вас бачив, — не зводячи очей з Джорджа, покликав новіанин.

Історик підійшов і став поза Джорджем.

— У чому річ? — запитав новіанин. — Я не розумію.

— Я серйозно запевняю вас, вельмишановний, хоч би там що, все це юнак робить з власної ініціативи. Не я підказав йому ідею. Я не маю до цього ніякого відношення.

— Тоді ким доводиться вам цей чоловік? Чому ви викликали мене на його прохання?

— Він — об’єкт моїх досліджень, вельмишановний. Він має для мене значну цінність, і я сприяю йому.

— В чому ж його цінність?

— Мені важко пояснити, це пов’язане з моєю роботою. Новіанин реготнув.

— Що ж, у кожного своя робота…

Він кивнув комусь невидимому чи невидимим, хто був поза екраном.

— Тут є один юнак, протеже Інженеску або щось схоже на те, який пояснить нам, як давати освіту, не використовуючи стрічок.

Новіанин клацнув пальцями, і в його руці з’явилася нова чарка, наповнена світлим лікером.

— Нумо, юначе…

На екрані тепер було багато облич. Чоловіки і жінки пхалися одне перед одного, щоб подивитися на Джорджа. Їхні обличчя відбивали найрізноманітніші відтінки втіхи й цікавості.

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму "вивчали" його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима.

"Які ж ви всі ідіоти", — напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

— Я був сьогодні на Олімпіаді металургів, — почав він.

— Як, і ви теж? — ввічливо запитав новіанин. — Здається, там було присутнє все населення Землі.

— Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарати Бімена, а він здобув тільки Хенслерову освіту, очевидно, застарілої моделі. Ви сказали, що розбіжності зовсім незначні. — Джордж стулив два пальці докупи, свідомо копіюючи нещодавній жест свого співбесідника. — І мій друг знав до Олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

— І що ж далі?

— Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрібно було засвоїти всього декілька фактів, ще трохи додаткових відомостей і, можливо, трохи практики. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися…

— А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатнє навчання?

Обличчя на дальньому плані, як по команді, зареготали…

— Тому він і не став довчатися, вельмишановний. Він вважав, що йому потрібна стрічка. Нізащо на світі він навіть не пробував би вчитися без стрічки. Тож він просто відмовився.

— Відмовився? Може, він з тих хлопців, що відмовилися б літати без скімера? — знову пролунав регіт, і новіанин розтанув у посмішці. — А він кумедний, цей хлопець, — мовив. — Продовжуйте. Я даю вам ще трохи часу.

— Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше. Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б учитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися

спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув і відпив зі своєї чарки.

— А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

— З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

— З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

— Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз’яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

— А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

— Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

— Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? — запитав новіанин.

— Так, так, — радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його.

— А що з математикою?

— Це найлегше, сер… вельмишановний. Математика відрізняється від інших технічних дисциплін. Вона починається з кількох нескладних принципів і поступово ускладнюється. Можна розпочати вивчення

математики, нічого про неї не знаючи. Вона практично для цього й існує. А коли ви ознайомитесь з відповідними розділами математики, то зможете розуміти інші книжки по техніці. Особливо, якщо розпочнете з легких.

— А хіба є легкі книжки?

— Безумовно. Навіть, якби їх не було, фахівці, що ви їх уже маєте, спробують написати. Дехто з них, може, зуміє викласти частину своїх знань словами і символами.

— Великий боже! — сказав новіанин, звертаючись до людей, що пообступали його. — У цього бісеняти на все є відповідь.

— Так, так! — закричав Джордж. — Запитайте мене ще.

— А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

— Намагався.

— І ви вважаєте, з цього щось виходить?

— Так, вельмишановний, — палко відповів Джордж. — Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати…

— Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з

біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

— Ну… можливо, кілька років.

— Два роки? П’ять? Десять?

— Не можу сказати, вельмишановний.

— Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п’ять років. Вас улаштовує такий термін?

— Думаю, що так.

— Чудово. Отже, протягом п’яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

— Але ж…

— Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п’ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з’явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

— Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

— Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він

зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

— Можливо, й ні… — почав Джордж.

— Отож-бо й воно, — докинув новіанин.

— Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити…

— А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? — запитав новіанин.

— Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися…

— Так… ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

— Зачекайте! — раптом перелякавшись, вигукнув Джордж. — Я хочу домовитися з вами про особисту зустріч. Є речі, які я не можу пояснити по відеофону. Ряд деталей…

Погляд новіанина ковзнув повз Джорджа.

— Інженеску! По-моєму, я зробив вам послугу, про яку ви просили. Завтра у мене напружений день. Бувайте здорові!

Екран згас.

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.

— Він не повірив мені! — скрикнув Джордж. — Він не повірив мені!

— Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? — запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його.

— Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома… Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець… Він був п’яний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

— Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені…

— Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, — промовив Інженеску. — А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

— Ні, повірить, запевняю вас. Коли він тверезий, він… — Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. — Чому ви називаєте мене Джорджем?

— А хіба це не ваше ім’я? Джордж Плейтен?

— Ви знаєте, хто я?

— Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

— Я хочу допомогти вам, Джордже, — запевнив Інженеску. — Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

— Мені не потрібна ваша допомога! — вигукнув Джордж. — Я не недоумок.

Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам’яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її білизною, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

— Ти прокинувся? — пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

— Тобі боляче, Джордже? — запитав голос.

— Як дивно, — прошепотів Джордж. — Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

— Ти знаєш, де ти?

— Я знову в… в Інтернаті. — Джорджеві нарешті вдалося повернутися.

Голос належав Омейні.

— Як дивно, що я нічого не розумів. Омейні ласкаво посміхнувся.

— Поспи ще…

Джордж заснув.

І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася.

Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж з зусиллям сів.

— Привіт, — мовив він.

— Ти голодний?

— Ще б пак! — Він з цікавістю подивився на Омейні. — За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

— Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скерувати тебе до Антонеллі і дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

— Я був абсолютно неправий щодо нього, — трохи зашарівшись, промовив Джордж.

— Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один з наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім’я Тревіліяна. Ти спитав, як потрапити на Олімпіаду. Це могло призвести саме до тої кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою і подбав про все.

— Він обіймає важливу посаду в уряді?

— Так.

— І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

— Ти й справді багато чого вартий, Джордже.

Принесли паруючу духмяну печеню. Джордж хижо всміхнувся й відкинув простирадло, щоб звільнити руки. Омейні допоміг накрити столик біля ліжка. Якийсь час Джордж їв мовчки.

— Я раніше вже раз прокидався ненадовго, — промовив він.

— Я знаю, — сказав Омейні. — Я був тут.

— Так, я пам’ятаю. Ти знаєш, усе змінилося. Здавалося, дуже сильна втома позбавила мене всіх почуттів. Я більше не гнівився. Я міг тільки думати. Наче мені дали наркотик, щоб знищити емоції.

— Ні, — сказав Омейні. — Це просто спокій. Ти добре відпочив.

— Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, неначе я завжди знав це, але не хотів дослухатися внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії, — подумав я, — хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що

не здобули освіти, й вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там Інтернат для недоумків… на зразок цього… а на Землі вже є такі Інтернати… і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

— Інститут вищої освіти — ось як точно звуться такі установи.

— Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, — сказав Джордж. — Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здобути освіту за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунутися вперед.

— Цілком слушно.

— А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки… Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

— Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить в його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

— Чому мені не розповіли про все це спочатку?

— О, якби ми могли, — сказав Омейні, — скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, і визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та — хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до

оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. Є деякі кустарні методи, що дозволяють визначити тих, хто, можливо, має такий талант. Про цих людей доповідають у день Читання, як, наприклад, повідомили про тебе. За дуже приблизними підрахунками, таким чином сповіщають про одну людину з десяти тисяч. У день Освіти цих людей перевіряють знову, і виходить, що в дев’яти випадках з десяти тривогу зчинили помилково. Тих, хто залишається, направляють у такі установи, як ця.

— Але чому не можна розповісти людям, що один зі… зі ста тисяч потрапляє сюди? — запитав Джордж. — Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

— А як же інші? Ті дев’яносто дев’ять тисяч дев’ятсот дев’яносто дев’ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого ім’я слова: "дипломований такий-то чи така-то". Так чи інак, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

— А ми? — запитав Джордж. — Ми — виняток? Один з десяти тисяч?

— Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть після відсіву в день Освіти дев’ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

— Яким чином?

— Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не слід казати людині: "Ти можеш

винаходити нове. Тож-бо, твори". Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: "Я можу творити і творитиму, хочете ви цього чи ні". Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з їх числа або ж витрачати наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку і підніс до рота чашку з кавою.

— А як же з тими, які… не виправдують сподівань?

— По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску – один з них. Сам я дипломований психолог. Ми становимо, так би мовити, другий ешелон.

Джордж допив каву.

— Мені досі не зрозуміло одне, – промовив він.

— Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

— Чому воно зветься Олімпіадою?